

คู่มือการจัดทำข้อเสนอโครงการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล
มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๙

จัดทำโดย
สถาบันวัฒนธรรมศึกษา
กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม

คำนำ

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ได้รับมอบหมายให้ดำเนินงานส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เพื่อรองรับอนุสัญญา Convention for the Safeguarding of Intangible Heritage ค.ศ. ๒๐๐๓ (พ.ศ. ๒๕๔๖) ขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) โดยข้อ ๑๕ ของอนุสัญญา ระบุว่า “แต่ละรัฐภาคีจะต้องพยายามดำเนินการเพื่อให้ชุมชน และกลุ่มชนมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางที่สุด และหากเป็นการเหมาะสมให้มีปัจเจกบุคคล ซึ่งสร้างสรรค์ อารงรักษา และถ่ายทอดมรดกดังกล่าวเข้าร่วมด้วย และนำบุคคลเหล่านั้นเข้ามามีบทบาทในการจัดการอย่างแข็งขันด้วย” ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญของการดำเนินโครงการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

เนื่องจากหลักการดังกล่าวมุ่งเน้นให้ “ชุมชน กลุ่มคน หรือปัจเจกชน” ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมและรักษา (safeguarding) ดังนั้น การดำเนินโครงการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม จึงมีเป้าหมายไม่เพียงแต่การได้มาซึ่งข้อมูลความรู้เกี่ยวกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างละเอียดลุ่มลึกเท่านั้น แต่ยังต้องส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมด้วยการกระตุ้นจิตสำนึกของชุมชน กลุ่มคน หรือปัจเจกชน ให้เห็นคุณค่าและความสำคัญ ร่วมคิด วางแผน ตัดสินใจ และบริหารจัดการเพื่อให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้รับการส่งเสริมและรักษาอย่างยั่งยืน

คู่มือการจัดทำข้อเสนอโครงการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมฉบับนี้ มีเนื้อหาประกอบด้วย ความเป็นมา ความหมาย สาขาของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ในอาณาเขตประเทศไทย วัตถุประสงค์ หลักการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล ซึ่งปรับปรุงจากเอกสารของยูเนสโก ตลอดจนตัวอย่างในการดำเนินโครงการและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งผู้ดำเนินโครงการฯ สามารถพัฒนาประยุกต์ให้เหมาะสมมรดกภูมิปัญญาแต่ละรายการได้

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคู่มือฉบับนี้จะช่วยเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมตามหลักการของยูเนสโกแก่ผู้ประสงค์จะดำเนินโครงการฯ ตลอดจนผู้ที่สนใจได้อย่างชัดเจน และเป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมให้ยั่งยืน

(นางพิมพ์วิ วัฒนวรานุกร)

อธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

สารบัญ

บทที่ ๑ บทนำ

ความเป็นมา	๑
ความหมายมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม	๕
การจำแนกสาขามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม	๕

บทที่ ๒ แนวทางการจัดทำข้อเสนอโครงการการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

วัตถุประสงค์ของการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล	๑๕
หลักการการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล	๑๕
ขั้นตอนเสนอแนะในการจัดทำข้อเสนอโครงการ	๑๗
ผลงานที่นำส่งกรมส่งเสริมวัฒนธรรม	๒๗

ภาคผนวก

ตัวอย่างข้อเสนอโครงการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล เรื่อง การทำไร่มุนเวียนของกะเหรี่ยง ในขอบเขตประเทศไทยเพื่อเสนอให้ “การทำไร่มุนเวียน” เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม	๒๙
ตัวอย่างการดำเนินโครงการ : ตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ	๔๐
แบบบันทึกข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม	๕๖
คำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง	๕๙
บรรณานุกรม	๖๒
ผู้จัดทำ	๖๓

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมา

หลังจากที่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) ได้ออกอนุสัญญามรดกโลก (World Heritage Convention) ปี พ.ศ.๒๕๑๕ (ค.ศ.๑๙๗๒) ซึ่งได้นิยามคำว่า “มรดกโลก” ไว้หมายถึง “งานทางด้านสถาปัตยกรรม อนุสรณ์สถาน ศิลปกรรม ลวดลายจำหลัก แหล่งที่อยู่อาศัยในถ้ำ กลุ่มอาคาร หรือบริเวณพื้นที่ทางโบราณคดี ที่ทรงคุณค่าโดดเด่นเป็นสากล ในแง่มุมของประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือวิทยาศาสตร์”

หลายประเทศในเอเชีย แอฟริกา และละตินอเมริกา ซึ่งมีมรดกวัฒนธรรมที่ไม่ได้เน้นแต่เพียงวัตถุก่อสร้างตามคำนิยามดังกล่าวข้างต้น ต่างเห็นว่ามรดกวัฒนธรรมยังประกอบไปด้วยประเพณี ความเชื่อ และมรดกทางจิตวิญญาณ จึงมีแนวคิดขึ้นใหม่ว่า การสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่เป็นสถาปัตยกรรมหรือวัตถุที่จับต้องมองเห็นได้นั้น ยังไม่บริบูรณ์ครอบคลุมเพียงพอ ควรปกป้องคุ้มครองมรดกที่จับต้องมองไม่เห็นด้วย

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นได้มีการอภิปราย แลกเปลี่ยน เรียนรู้ ตามเวทีประชุมระดับนานาชาติหลายแห่ง โดยช่วงระหว่างปี พ.ศ.๒๕๓๓-๒๕๔๓ (ทศวรรษ ๑๙๙๐-๒๐๐๐) ยูเนสโกได้จัดประชุมผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายและด้านวัฒนธรรมนานาชาติในทุกภูมิภาค เพื่อยกร่างอนุสัญญาเกี่ยวกับมรดกจับต้องไม่ได้ และจัดประชุมผู้บริหารนโยบายในระดับภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน ซึ่งที่ประชุมคณะกรรมการบริหารของยูเนสโก ได้มีมติอนุมัติหลักเกณฑ์ให้ประเทศต่าง ๆ ที่สนใจ จัดทำบัญชีว่าด้วยมรดกขึ้นเอกที่จับต้องไม่ได้ของแต่ละประเทศ หรือที่เป็นตัวแทนวัฒนธรรมมุขปาฐะและวัฒนธรรมจับต้องไม่ได้ (Masterpieces/Representative List of the Intangible Cultural Heritage) ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๑ (ค.ศ.๑๙๙๘) เพื่อสร้างความตระหนักรู้ในมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ และเตรียมความพร้อมสำหรับการจัดทำร่างอนุสัญญาระหว่างประเทศด้านนี้ โดยยูเนสโกได้พิจารณาบัญชีและออกประกาศเป็น “รายการหรือบัญชีมรดกขึ้นเอกด้านมุขปาฐะหรือที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ” ปี พ.ศ.๒๕๔๔ (ค.ศ.๒๐๐๑) พ.ศ. ๒๕๔๖ (ค.ศ.๒๐๐๓) และปี พ.ศ.๒๕๔๘ (ค.ศ. ๒๐๐๕) เป็นจำนวน ๙๐ รายการ

หลังจากที่ยูเนสโกได้จัดประชุมรับฟังความคิดเห็นข้อเสนอแนะจากผู้เกี่ยวข้องของแต่ละประเทศในแต่ละภูมิภาคจนเกิดความเข้าใจตรงกัน และยอมรับในทฤษฎีและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับมรดกที่จับต้องไม่ได้แล้ว ได้มีการนำร่างอนุสัญญามรดกที่จับต้องไม่ได้เข้าสู่ที่ประชุมสมัชชาสามัญของยูเนสโกในปี พ.ศ.๒๕๔๖ (ค.ศ.๒๐๐๓) ซึ่งประชุมกันที่กรุงปารีสเป็นครั้งที่ ๓๒ ระหว่างวันที่ ๒๙ กันยายน ถึง ๑๗ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๖ และที่ประชุมได้มีการปรับเนื้อหาและถ้อยคำจนเป็นที่ยอมรับ และได้รับเอาอนุสัญญาว่าด้วยการส่งเสริมและ

รักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม^๑ (Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage) ในวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ (ค.ศ. ๒๐๐๓) โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ

๑. เพื่อส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
๒. เพื่อประกันว่าจะเคารพมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชน กลุ่มชน และปัจเจกบุคคลที่เกี่ยวข้อง

๓. เพื่อเพิ่มความตระหนักในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ถึงความสำคัญของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ และให้เกิดความชื่นชมร่วมกัน

นอกจากนั้น อนุสัญญาฉบับนี้ยังจำแนกสาขาของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ควรส่งเสริมและรักษาไว้ ๕ สาขา โดยอนุโลมให้ประเทศภาคีสมาชิกแต่ละประเทศสามารถยืดแนวทางการจำแนกสาขาตามที่ระบุไว้ในอนุสัญญา หรืออาจกำหนดสาขาและรายละเอียดในลักษณะที่แตกต่างออกไปได้ เนื่องจากการกำหนดให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอยู่ในสาขาใดนั้น อาจไม่สามารถกำหนดลงไปได้อย่างชัดเจน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมบางรายการอาจมีรายละเอียดที่มีความซ้ำซ้อนคาบเกี่ยวกันอยู่ในหลายสาขา จึงขึ้นอยู่กับดุลยพินิจความเหมาะสมของแต่ละประเทศว่าจะกำหนดให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้นอยู่ในสาขาใด หรืออาจจำแนกสาขาเพิ่มเติมขึ้นนอกเหนือจากที่กำหนดไว้ก็ได้^๒ การจำแนกสาขามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้ง ๕ สาขา มีดังนี้

(ก) ประเพณีและการแสดงออกของมุขปาฐะ รวมถึงภาษาในฐานะพาหะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (oral traditions and expression, including Language as a vehicle of the intangible cultural heritage)

(ข) ศิลปะการแสดง (performing arts)

(ค) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล (social practices, rituals and festive events)

(ง) ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล (knowledge and practices concerning nature and universe)

(จ) งานช่างฝีมือดั้งเดิม (traditional craftsmanship)

^๑ กรมส่งเสริมวัฒนธรรมใช้คำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” เมื่อกล่าวถึง Intangible Cultural Heritage ตามมติที่ประชุมคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ครั้งที่ ๕/๒๕๕๒ เมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๕๒ และใช้คำว่า “ส่งเสริมและรักษา” เมื่อกล่าวถึงคำว่า safeguarding ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๘ ซึ่งเห็นชอบชื่อ “ร่าง พ.ร.บ. ส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ...”

^๒ “Intangible Cultural Heritage Domains,” www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01857-EN.pdf.

ทั้งนี้อนุสัญญาฉบับนี้มีผลบังคับใช้อย่างสมบูรณ์เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๔๙ ตามเงื่อนไขข้อ ๓๔ ที่กำหนดให้มีประเทศสมัครเป็นภาคีครบ ๓๐ ประเทศ

ประเทศไทยในฐานะหนึ่งในสมาชิกของยูเนสโกได้ติดตามความเคลื่อนไหวเรื่องอนุสัญญาดังกล่าวมาโดยตลอด โดยกระทรวงวัฒนธรรม ได้มอบหมายให้กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ดำเนินการเตรียมความพร้อมพิจารณาการเข้าเป็นภาคีอนุสัญญา สรุปได้ดังนี้

๑. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้ดำเนินการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลความรู้มรดกภูมิปัญญาสาขาต่าง ๆ ดังนี้

พ.ศ.๒๕๔๘-๒๕๕๐	จัดเก็บรวบรวมข้อมูลสาขาศิลปะการแสดง
พ.ศ.๒๕๔๙-๒๕๕๐	จัดเก็บรวบรวมข้อมูลสาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม
พ.ศ.๒๕๕๑-๒๕๕๓	จัดเก็บรวบรวมข้อมูลสาขาศิลปะการแสดง สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม และสาขามุขปาฐะ/วรรณกรรมพื้นบ้าน
พ.ศ.๒๕๕๔	จัดเก็บรวบรวมข้อมูลสาขาศิลปะการแสดง สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน สาขากีฬามรดกภูมิปัญญาไทย สาขาแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล และสาขาความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
พ.ศ.๒๕๕๕-ปัจจุบัน	จัดเก็บรวบรวมข้อมูลสาขาภาษา สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน สาขาศิลปะการแสดง สาขาแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงาน เทศกาล สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม สาขาความรู้และแนวปฏิบัติ เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล และสาขากีฬามรดกภูมิปัญญาไทย

๒. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้รับแต่งตั้งเป็นฝ่ายเลขานุการของคณะกรรมการพิจารณา การเข้าเป็นภาคีอนุสัญญา ตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ สป ๑๒๘/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ.๒๕๕๐ และได้รับมอบหมายให้ดำเนินการเตรียมความพร้อมในการพิจารณาเข้าเป็นภาคีอนุสัญญา

๓. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้ดำเนินการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากสาธารณชน ประกอบไปด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ ศิลปินพื้นบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน สภาวัฒนธรรม ศูนย์วัฒนธรรม นักวิชาการ สื่อมวลชน นักปกครองท้องถิ่น ผู้นำเยาวชน เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐทุกกระทรวง เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาคเอกชน และประชาชนในส่วนภูมิภาค ฯลฯ เกี่ยวกับการเข้าเป็นภาคีอนุสัญญา โดยจัดประชุมที่กรุงเทพมหานคร จำนวน ๒ ครั้ง (วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๐ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย และวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๕๔ ณ โรงแรมบางกอกภูเขา) ส่วนภูมิภาค จำนวน ๔ ครั้ง (ภาคกลาง วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๓ ภาคเหนือ วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๕๓ ภาคใต้ วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๕๓ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๕๕๓ ภาคตะวันออก วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๓) ซึ่งผู้ร่วมประชุมร้อยละ ๙๐ ขึ้นไป เห็นด้วยว่าประเทศไทยควรเข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญา

๔. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้ดำเนินการศึกษาและนิยามศัพท์คำว่า **Intangible Cultural Heritage** เป็นภาษาไทย และได้นำเสนอในการประชุมคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ครั้งที่ ๕/๒๕๕๒ เมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๕๒ ที่ประชุมมีมติให้ใช้คำว่า **“มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม”**

๕. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้ดำเนินการในการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ได้มีการรวบรวมจัดเก็บข้อมูลไว้แล้ว โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิสมาชิกต่าง ๆ เป็นผู้พิจารณา และประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งระหว่างปี พ.ศ.๒๕๕๒-๒๕๕๘ ประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติแล้ว จำนวน ๓๑๘ รายการ ในสาขาต่าง ๆ ดังนี้

๕.๑ สาขาศิลปะการแสดง	จำนวน ๖๗	รายการ
๕.๒ สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม	จำนวน ๕๗	รายการ
๕.๓ สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน	จำนวน ๕๘	รายการ
๕.๔ สาขากีฬามรดกภูมิปัญญาไทย	จำนวน ๓๔	รายการ
๕.๕ สาขาแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล	จำนวน ๓๕	รายการ
๕.๖ สาขาความรู้และแนวปฏิบัติ เกี่ยวกับธรรมชาติ	จำนวน ๔๐	รายการ
และจักรวาล		
๕.๗ สาขาภาษา	จำนวน ๒๗	รายการ

๖. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้ร่วมกับมูลนิธิสถาบันวิจัยกฎหมาย ดำเนินโครงการศึกษาวิจัย และจัดทำกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อศึกษาหาข้อสรุปแนวทางการคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และจัดทำร่างกฎหมายว่าด้วยมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ให้มีผลในการปฏิบัติและการดำเนินการที่เป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพต่อไปในอนาคต

๗. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กำหนดให้มีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “(ร่าง) พ.ร.บ. มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ....” ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ จำนวน ๕ ครั้ง เพื่อรับฟังความคิดเห็นจากสาธารณชน ประกอบด้วย สภาวัฒนธรรม วัฒนธรรมจังหวัด ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา ศิลปินแห่งชาติ ผู้แทนองค์กรภาคเอกชน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง

๘. กรมส่งเสริมวัฒนธรรมได้เสนอ “(ร่าง) พ.ร.บ. มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ....” ต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๘ และคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบให้เปลี่ยนชื่อเป็น “(ร่าง) พ.ร.บ. ส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ซึ่งปัจจุบันอยู่ในระหว่างเสนอขอความเห็นชอบต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

ความหมาย “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม”

อนุสัญญาว่าด้วยการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้กำหนดนิยามคำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” (intangible cultural heritage) ไว้ดังนี้

การปฏิบัติ การเป็นตัวแทน การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรม ที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน และในบางกรณีปัจเจกบุคคล ยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมซึ่งถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งนี้ เป็นสิ่งซึ่งชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นใหม่อย่างสม่ำเสมอเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน เป็นปฏิสัมพันธ์ของพวกเขาที่มีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตน และทำให้คนเหล่านั้นเกิดความรู้สึก มีอัตลักษณ์ และความต่อเนื่อง ดังนั้น จึงก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์^๓

การจำแนกสาขามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

เนื่องจากยูเนสโกได้อนุโลมให้แต่ละประเทศใช้ดุลยพินิจในการจำแนกและกำหนดรายละเอียดของสาขามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้โดยไม่จำเป็นต้องยึดสาขาตามที่ระบุไว้ในอนุสัญญา ในการนี้ ปี พ.ศ.๒๕๕๕ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้จำแนกสาขาของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็น ๗ สาขา โดยคณะผู้ทรงคุณวุฒิแต่ละสาขาของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรมแต่งตั้ง ได้ร่วมกันกำหนดคำนิยามและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้ง ๗ สาขา ดังนี้

๑. ภาษา หมายถึง หมายถึง เครื่องมือที่ใช้สื่อสารในวิถีการดำรงชีวิตของชนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งสะท้อน โลกทัศน์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน ทั้งเสียงพูด ตัวอักษร หรือสัญลักษณ์ที่ใช้แทนเสียงพูด สามารถจำแนกตามหน้าที่ทางสังคมได้เป็น ๓ ประเภท ดังนี้

^๓ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๔, (เอกสารพิมพ์แจกในงานสยามไทยมุง มรดกวัฒนธรรม ระหว่างวันที่ ๒-๔ กันยายน ๒๕๕๔)

๑.๑ ภาษาไทย หมายถึง ภาษาประจำชาติ หรือภาษาราชการที่ใช้ในประเทศไทย

๑.๒ ภาษาท้องถิ่น หมายถึง ภาษาที่ใช้สื่อสารในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งและมักเป็นภาษาแม่ของคนในท้องถิ่นนั้น ในประเทศไทยมีภาษาท้องถิ่นทั้งที่เป็นภาษาตระกูลไทและภาษาตระกูลอื่น ๆ แบ่งออกเป็น ภาษาไทยถิ่นตามภูมิภาค ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้สื่อสารในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย เช่น ภาษาไทยกลาง ภาษาไทยถิ่นอีสาน ภาษาไทยถิ่นเหนือ ภาษาไทยถิ่นใต้ และภาษาชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้สื่อสารในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ของประเทศไทย เช่น ภาษาเขมรถิ่นไทย ภาษาชอง ภาษามอแกน ภาษาญ้อ ภาษาผู้ไท ภาษาไทยเบิ้ง/เตี๋ย หรือภาษาไทยโคราช เป็นต้น

๑.๓ ภาษาสัญลักษณ์ หมายถึง ภาษาที่ใช้ติดต่อสื่อสารด้วยภาษามือ ภาษาท่าทาง หรือเครื่องหมายต่าง ๆ เป็นต้น

๒. สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน หมายถึง วรรณกรรมที่ถ่ายทอดอยู่ในวิถีชีวิตชาวบ้าน โดยครอบคลุมวรรณกรรมที่ถ่ายทอดโดยวิธีการบอกเล่า และที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แบ่งออกเป็น ๗ ประเภท

๒.๑ นิทานพื้นบ้าน หมายถึง เรื่องเล่าที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา เช่น นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ นิทานศาสนา นิทานคติ นิทานอธิบายเหตุ นิทานเรื่องสัตว์ นิทานเรื่องผี มุขตลก นิทานเรื่องไม้ นิทานเข้าแบบ

๒.๒ ตำนานพื้นบ้าน หมายถึง เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสถานที่ บุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนสถานที่สำคัญ ๆ ในท้องถิ่นต่าง ๆ และเรื่องเล่าที่อธิบายความเป็นมาของความเชื่อและพิธีกรรมในท้องถิ่นต่าง ๆ

๒.๓ บทสวดหรือบทกล่าวในพิธีกรรม หมายถึง คำสวดที่ใช้ประกอบในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น บททำขวัญ คำบูชา คำสมา คำเวนทาน บทสวดสรภัญญ์ คาถาบทอาถรรพ์ บทประกอบการรักษาโรค พิธีบ้าน คำให้พร คำอธิษฐาน ฯลฯ

๒.๔ บทร้องพื้นบ้าน หมายถึง คำร้องที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาในโอกาสต่าง ๆ เช่น บทกล่อมเด็ก บทร้องเล่น บทเกี่ยวพาราสี บทจ้อย คำเข็ง ฯลฯ

๒.๕ สำนวน ภาษิต หมายถึง คำพูดหรือคำกล่าวที่สืบทอดกันมา มักมีสัมผัสคล้องจองกัน เช่น โวหาร คำคม คำพังเพย คำอุปมาอุปไมย คำขวัญ คติพจน์ คำสวดสาบาน คำสาปแช่ง คำชม คำคะนอง ฯลฯ

๒.๖ ปริศนาคำทาย หมายถึง คำหรือข้อความที่ตั้งเป็นคำถาม คำตอบ ที่สืบทอดกันมา เพื่อให้ผู้ตอบได้ทายหรือตอบปัญหา เช่น คำทาย ปัญหาเขาวน ฆะหมี่

๒.๗ ตำรา หมายถึง องค์ความรู้ที่มีการเขียนบันทึกในเอกสารโบราณ เช่น ตำราโหราศาสตร์ ตำราคุณลักษณะคนและสัตว์ ตำรายา ฯลฯ

๓. ศิลปะการแสดง หมายถึง การแสดงดนตรี การรำ การเต้น และละครที่แสดงเป็นเรื่องราว ทั้งที่เป็นการแสดงตามขนบแบบแผน และ/หรือมีการประยุกต์เปลี่ยนแปลง การแสดงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการแสดงสดต่อหน้าผู้ชม และมีจุดมุ่งหมายเพื่อความงาม ความบันเทิงและ/หรือเป็นงานแสดงที่ก่อให้เกิดการคิด วิพากษ์ นำสู่การพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสังคม แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท

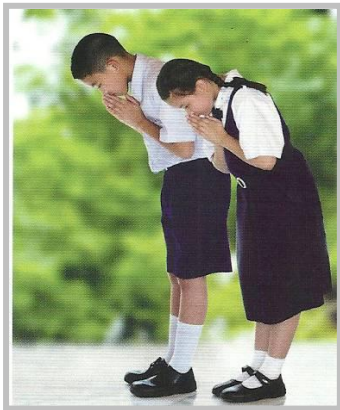

๓.๑ ดนตรีและเพลงร้อง หมายถึง เสียงที่เกิดจากเครื่องดนตรีและการขับร้องที่ประกอบกันเป็นทำนองเพลง ทำให้รู้สึกเพลิดเพลิน หรือเกิดอารมณ์ต่าง ๆ โดยมีบทบาทหน้าที่เพื่อบรรเลง ขับกล่อม ให้ความบันเทิง ประกอบพิธีกรรมและประกอบการแสดง ดนตรี แบ่งออกเป็นดนตรีในการแสดงและดนตรีในพิธีกรรม

๓.๒ นาฏศิลป์และการละคร หมายถึง การแสดงออกทางร่างกาย ท่วงท่าการเคลื่อนไหว ทำเดิน ทำท่า การเชิด การพากย์ การใช้เสียง การขับร้อง การใช้บท การใช้อุปกรณ์ ฯลฯ ซึ่งสื่อถึงเรื่องราว อารมณ์ ความรู้สึก อาจแสดงร่วมกับดนตรีและการขับร้องหรือไม่ก็ได้ การแสดง แบ่งออกเป็น การแสดง ในพิธีกรรม การแสดงที่เป็นเรื่องราวและไม่เป็นเรื่องราว

๔. สาขาแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ ในแนวทางเดียวกันของคนในชุมชนที่สืบทอดต่อกันมาบนหนทางของมรดกวิถี นำไปสู่สังคมแห่งสันติสุข แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของชุมชนและชาติพันธุ์นั้นๆ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ มารยาท และขนบธรรมเนียม ประเพณี

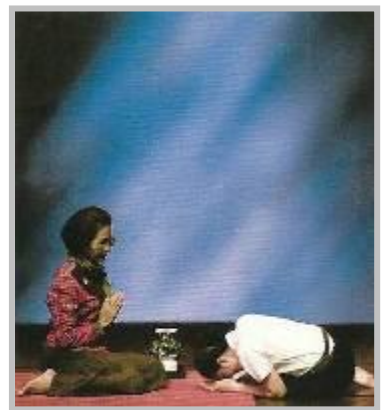
๔.๑ มารยาท หมายถึง การประพฤติปฏิบัติที่พึงงามต่อผู้อื่น

การไหว้บุคคลต่างๆไป

การนั่งพับเพียบ

การกราบลา

๔.๒ ขนบธรรมเนียมประเพณี หมายถึง การประพฤติปฏิบัติและการกระทำกิจกรรม ที่สืบทอดต่อๆ กันมาในวิถีชีวิตและสังคมของชุมชนนั้น ๆ ได้แก่

ประเพณีสลากย้อม จังหวัดลำพูน

ประเพณีชักพระทางทะเล จังหวัดสุราษฎร์ธานี

- ๑) ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา
- ๒) ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล
- ๓) ประเพณีเกี่ยวกับวงจรชีวิต
- ๔) ประเพณีเกี่ยวกับการทำมาหากิน

๕. สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม หมายถึง ภูมิปัญญา ทักษะฝีมือช่าง การเลือกใช้วัสดุ และกลวิธีการสร้างสรรค์ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ สะท้อนพัฒนาการทางสังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มชน แบ่งออกเป็น ๑๐ ประเภท คือ ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า เครื่องจักสาน เครื่องรัก เครื่องปั้นดินเผา เครื่องโลหะ เครื่องไม้ เครื่องหนัง เครื่องประดับ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน และผลิตภัณฑ์อย่างอื่น

๕.๑ ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า หมายถึง ผลผลิตที่เกิดจากการทอ ย้อม ถัก ปัก ตีเกลียว ยก จก มัดหมี่ พิมพ์ลาย ขีด เกาะ/ล้วง เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม แสดงสถานภาพทางสังคม

๕.๒ เครื่องจักสาน หมายถึง ภาชนะเครื่องใช้ประจำบ้านที่ทำจากวัสดุดิบในท้องถิ่น เช่น ไม้ หวาย กระจุต ลำเจียก โดยนำมาจักและสาน จึงเรียกว่า เครื่องจักสาน กลวิธีในการทำเครื่องจักสาน ได้แก่ การถัก ผูก รัด มัด ร้อย โดยใช้ตอก หวาย เพื่อให้เครื่องจักสานคงทน และคงรูปอยู่ได้ ตามต้องการ

๕.๓ เครื่องรัก หมายถึง หัตถกรรมที่ใช้รักเป็นวัสดุสำคัญในการสร้างผลงาน เช่น ปิดทอง รดน้ำ ภาพก้ามมะลอ ประดับมุก ประดับกระจกสี ปั้นกระแหชนะ และเขิน รักหรือयरรัก มีคุณลักษณะเป็น ยางเหนียว สามารถเกาะจับพื้นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ประสงค์จะทาหรือถมทับหรือเคลือบผิวได้ดี ทำให้เป็นผิวมัน ภายหลังรักแห้งสนิท มีคุณภาพคงทนต่อความร้อน ความชื้น กรด หรือด่างอ่อน ๆ และยังเป็นวัสดุที่ใช้เชื่อม สมุก หรือสีเข้าด้วยกัน

๕.๔ เครื่องปั้นดินเผา หมายถึง หัตถกรรมที่ใช้ดินเหนียวเป็นวัตถุดิบหลักในการผลิต มีทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบ โดยที่เนื้อดินเหนียวต้องมีส่วนผสมของทรายแม่น้ำที่เป็นทรายเนื้อละเอียดและ ช่วยให้เนื้อดินแห้งสนิทไม่แตกร้าว ดินเหนียวที่ใช้ทำเครื่องปั้นดินเผาจากที่ต่าง ๆ ให้สีแตกต่างกัน

โอ่งมังกร ราชบุรี

๕.๕ เครื่องโลหะ หมายถึง สิ่งที่มีวัสดุหลักเป็นเหล็ก ทองเหลือง หรือทองแดง เครื่องโลหะ ที่ทำจากเหล็ก นิยมทำโดยการเผาไฟให้อ่อนตัวและตีเหล็กเป็นรูปทรงต่าง ๆ เครื่องโลหะที่ทำจากทองเหลือง นิยมนำทองเหลืองมาเผาจนหลอมเหลวแล้วจึงนำไปเทลงในแบบตามลักษณะที่ต้องการ เสร็จแล้วนำมาตกแต่ง ส่วนเครื่องโลหะที่ทำจากทองแดง มีการนำทองแดงมาใช้เป็นโลหะเจือหลักสำหรับผลิตตัวเรือนเครื่องประดับ โลหะเงินเจือ

เครื่องเงินไทย

๕.๖ เครื่องไม้ หมายถึง งานฝีมือช่างที่ทำจากไม้ซุงหรือไม้แปรรูปเป็นท่อนเป็นแผ่นเพื่อใช้ในการงานช่างก่อสร้างประเภทเครื่องสับ เครื่องเรือน เครื่องบูชา เครื่องตั้ง เครื่องประดับ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องศาสตรา เครื่องดนตรี เครื่องเล่น และยานพาหนะ โดยอาศัยเทคนิควิธีการแกะสลัก สับ ขุด เจาะ กลึง ถาก ขุด และขัด

๕.๗ เครื่องหนัง หมายถึง งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ทำมาจากหนังสัตว์โดยผ่านกระบวนการหมักและฟอกหนังเพื่อไม่ให้เน่าเปื่อย และให้เกิดความนิ่มนวลสามารถปีบงอได้ตามที่ต้องการ เครื่องหนังนิยมนำไปใช้ในการงานด้านศิลปะการแสดง รวมถึงอุปกรณ์อื่น ๆ ที่มีหนังเป็นส่วนประกอบ

๕.๘ เครื่องประดับ หมายถึง งานช่างฝีมือที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อการตกแต่งให้เกิดความงดงาม เริ่มต้นจากการใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นนำมาผลิตและพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ โดยใช้ؤلัณณณณณและโลหะมีค่าต่าง ๆ

๕.๙ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน หมายถึง งานที่มีการแสดงอารมณ์สะท้อนออกทางฝีมือช่างให้เห็นประจักษ์เป็นรูปธรรมเพื่อตอบสนองต่อการยังชีพและความต้องการด้านคุณค่าความงาม เช่น ภาพเขียน งานปั้น งานแกะสลัก งานหล่อ เป็นต้น

๕.๑๐ ผลิตภัณฑ์อย่างอื่น หมายถึง งานช่างฝีมือดั้งเดิมที่ไม่สามารถจัดอยู่ใน ๙ ประเภทแรกได้ ซึ่งอาจเป็นงานช่างฝีมือที่ประดิษฐ์หรือผลิตขึ้นจากวัสดุในท้องถิ่นหรือจากวัสดุเหลือใช้ เป็นต้น

๖. ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล หมายถึง องค์ความรู้ วิธีการ ทักษะ ความเชื่อ แนวปฏิบัติและการแสดงออกที่พัฒนาขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและเหนือธรรมชาติ แบ่งออกเป็น

๖.๑ อาหารและโภชนาการ หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์บริโภค รวมทั้งวิธีการปรุงและประกอบอาหาร รูปแบบการบริโภค และคุณค่าทางโภชนาการ

ปลาตุ๋นรา

๖.๒ การแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้าน

การแพทย์แผนไทย หมายถึง กระบวนการทางการแพทย์ เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัด รักษา หรือป้องกันโรค หรือการส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของมนุษย์หรือ/และสัตว์ด้วยภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

การแพทย์พื้นบ้าน หมายถึง การดูแลสุขภาพตนเองในชุมชนแบบดั้งเดิม โดยอาศัยความเชื่อ พิธีกรรม และทรัพยากรที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต

ภูมิปัญญาการอยู่ไฟ

๖.๓ โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์

โหราศาสตร์ หมายถึง ความรู้ในการทำนายโชคชะตา ทำนายอนาคตของบุคคล และบ้านเมือง โดยอาศัยตำแหน่งของดวงดาวในเวลาที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ

ดาราศาสตร์ หมายถึง ศาสตร์ที่เกี่ยวกับการสังเกตและอธิบายธรรมชาติของดวงดาวและเทห์ฟ้า

๖.๔ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การจัดการระบบนิเวศ เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

๖.๕ ชัยภูมิและการตั้งถิ่นฐาน หมายถึง ความรู้และความเชื่อในการเลือกที่อยู่อาศัยที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมของชุมชน

๗. สาขากีฬาภูมิปัญญาไทย หมายถึง การเล่น การกีฬา และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว ที่มีการปฏิบัติกันอยู่ในประเทศไทยและมีเอกลักษณ์สะท้อนวิถีไทย แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ การเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้าน และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว

๗.๑ การเล่นพื้นบ้าน หมายถึง กิจกรรมเคลื่อนไหวทางกายที่ทำด้วยความสมัครใจ ตามลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน เกิดความรักและความสามัคคีในหมู่คณะ

๗.๒ กีฬาพื้นบ้าน หมายถึง การเล่นที่มีลักษณะแข่งขันมีผลแพ้ชนะ โดยมีกฎกติกาที่เป็นลักษณะเฉพาะถิ่น

การเล่นลูกช่วง

๗.๓ ศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว หมายถึง วิธีการหรือรูปแบบการต่อสู้ที่ใช้ร่างกายหรืออุปกรณ์ โดยได้รับการฝึกฝนตามวัฒนธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดกันมา

ศิลปะการต่อสู้มวยไทย

บทที่ ๒

แนวทางการจัดทำข้อเสนอการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

ตามอนุสัญญา Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage ค.ศ. ๒๐๐๓ (พ.ศ. ๒๕๔๖) ของยูเนสโก มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีความสำคัญในฐานะที่เป็น บ่อเกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหลักประกันของการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น ชุมชนนานาชาติ และ รัฐภาคีของอนุสัญญาควรได้ร่วมกัน “ส่งเสริมและรักษา” (Safeguarding) มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยการแลกเปลี่ยนความเข้าใจซึ่งกันและกัน

ทั้งนี้เจตนารมณ์สำคัญที่ปรากฏในอนุสัญญา คือ “ให้การยอมรับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม กลุ่มชน และปัจเจกบุคคล มีบทบาทสำคัญในการผลิต สงวนรักษา ดำรงไว้ และ สร้างสรรค์ใหม่ซึ่งมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม”^๔ นอกจากนั้นยังมุ่งหมายให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนด้วยการส่งเสริมและรักษา (Safeguarding) ซึ่งมาตรการการปกป้องคุ้มครองจะต้องพัฒนา และได้รับการยอมรับมาจากชุมชน รวมทั้งต้องเคารพในแนวปฏิบัติจารีตประเพณีของมรดกภูมิปัญญาทาง วัฒนธรรมนั้นด้วย ส่วนมาตรการที่แทรกแซงมาจากภายนอกจะไม่เป็นที่ต้องการ เนื่องจากมาตรการเหล่านั้น อาจจะบิดเบือนคุณค่าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชน^๕

ดังนั้น กระบวนการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจะต้องให้ชุมชน กลุ่มคน หรือปัจเจกชน ซึ่งถือครอง หรือเกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม เข้ามา มีส่วนร่วมดำเนินการ

ในที่นี้ “การส่งเสริมและรักษา” หมายถึง การจำแนก การบันทึกหลักฐาน การวิจัย การสนับสนุนและส่งเสริมให้มีการสืบสาน (ครอบคลุมการถ่ายทอด การอนุรักษ์ และสร้างสรรค์) มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม อย่างยั่งยืนตามสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม

กระบวนการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมควรเริ่มต้นจากการจัดทำบัญชี รายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Inventorying) เป็นอันดับแรก^๖ ซึ่งอาจมีการศึกษาวิจัยอย่างเป็น ระบบโดยรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญด้วยเหตุผลต่าง ๆ เช่น มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตมนุษยชาติ กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มคน หรือบุคคล หรือต่อสังคมโดยรวม และเสี่ยงต่อการ

^๔ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, “อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้อง ไม่ได้” (เอกสารแปล).

^๕ “Safeguarding without freezing,” www.unesco.org/culture/ich/index.php? = en & pg=00012. p.1.

^๖ “What is Intangible Cultural Heritage?,” www.unesco.org/culture/ich/doc/ src/01851-EN.pdf. p 10.

สูญหาย หรือว่ามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้นมีศักยภาพการสร้างสรรค์เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาวิถีชีวิตอย่างยั่งยืน และแม้ว่ายูเนสโกมีจุดยืนว่ารัฐภาคีสามารถพัฒนาแนวทางการจัดทำบัญชีรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในขอบเขตรัฐของตนตามที่เห็นว่าเหมาะสมได้ แต่ยูเนสโกได้ให้ข้อเสนอแนะในเรื่องหลักการและแบบบันทึกพื้นฐานในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำบัญชีรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมและตัวอย่างกรณีศึกษาในประเทศที่ได้ดำเนินการไปบ้างแล้ว เพื่อเป็นประโยชน์ต่อรัฐภาคีในการพัฒนาแนวทางตามความเหมาะสม

๑. วัตถุประสงค์ของการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

๑.๑ เพื่อส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลซึ่งชุมชนมีส่วนร่วม อันเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกให้เกิดการสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ให้เป็นวัฒนธรรมที่มีชีวิต

๑.๒ เพื่อจัดทำคลังข้อมูลมรดกภูมิปัญญาในขอบเขตประเทศไทย

๑.๓ เพื่อนำไปสู่การเสนอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ และนำเสนอยูเนสโกให้เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติเมื่อประเทศไทยเข้าเป็นภาคี Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage ในอนาคต

๒. หลักการการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

๒.๑ ความสำคัญของการให้ “ชุมชน” มีส่วนร่วมในกระบวนการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

เนื่องจาก “การส่งเสริมและรักษา” มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมต้องเคารพสิทธิทางวัฒนธรรมของ “บุคคล กลุ่มคน และชุมชน” ซึ่งเป็นผู้ถือครองหรือผู้เกี่ยวข้อง จึงสมควรที่ “บุคคล กลุ่มคน ชุมชน” หรือ บุคคลที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล ตั้งแต่การเสนอรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เท่ากับเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกเกี่ยวกับความสำคัญของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยควรตระหนักว่าเป้าหมายก็คือกระตุ้นให้ “ชุมชน” มีจิตสำนึกและพยายามพัฒนาแนวคิดเพื่อ “ส่งเสริมและรักษา” มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของตนเองได้

อย่างไรก็ตาม ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนอาจจะหลากหลายตามบริบทของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เช่น ในการตัดสินใจให้ความเห็นชอบ ร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูล ร่วมในการบันทึกข้อมูล ร่วมในการวางแผนทางการส่งเสริมและรักษา

๒.๒ ให้ความสำคัญกับการพยายามทำความเข้าใจความหลากหลายในเรื่องความหมายของชุมชนของแต่ละสาขา

เนื่องจากการพัฒนากระบวนการ “ชุมชน” มีส่วนร่วมในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเป็นกลวิธีสำคัญในการกระตุ้นจิตสำนึก “การส่งเสริมและรักษา” มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ผู้ดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลควรคำนึงถึงความหลากหลายในเรื่องความหมายของ “ชุมชน”

ในเรื่องนี้ยูเนสโกได้ให้ความหมาย“ชุมชน” ไว้ว่า“เป็นเครือข่ายของกลุ่มชนที่มีจิตสำนึกทางอัตลักษณ์หรือสายสัมพันธ์ร่วมกัน อันสืบเนื่องมาจากการมีสายใยสัมพันธ์เชิงประวัติศาสตร์ที่มีรากฐานจากการถือปฏิบัติ และการถ่ายทอด หรือการเกี่ยวพันกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมร่วมกัน”

ความหมายนี้มีขอบเขตกว้างขวาง เปิดโอกาสให้สามารถตีความ “ชุมชน” ได้อย่างหลากหลายตามบริบทของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแต่ละสาขา หรือแต่ละเรื่อง

ตัวอย่างเช่น สาขาภาษา ได้กำหนดความหมายของ “ชุมชน” ไว้หมายถึง “ชุมชนภาษา เป็นกลุ่มคนที่ใช้ภาษาเดียวกันในชีวิตประจำวัน และมีวัฒนธรรมร่วมกัน”^๗

หากจะประมวลความหมายอย่างยืดยุ่น “ชุมชน” ก็คือ กลุ่มคน หรือ เครือข่ายของกลุ่มคนที่มีความรู้สึก ความรู้ และการถือปฏิบัติในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างร่วมกัน อาจจะเป็นพื้นที่ เช่น ชุมชนหมู่บ้าน หรือท้องถิ่น หรือภูมิภาค หรือ ชาติ หรืออาจจะเป็น กลุ่มคน เครือข่าย ชมรม สมาคม หรือกลุ่มชาติพันธุ์ (ที่อยู่ต่างพื้นที่) แต่มีความรู้สึก ความรู้ และการปฏิบัติในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมร่วมกัน

การพิจารณา “ชุมชน” ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการส่งเสริมและรักษา (รวมทั้งการศึกษาค้นคว้า และดำเนินการส่งเสริมและรักษา) มรดกภูมิปัญญาในแต่ละเรื่อง จึงจำเป็นต้องพิจารณาจากข้อมูลเชิงประจักษ์ด้วยว่า “ใคร” บ้าง หรืออะไรที่อยู่ในข่ายนับรวมเป็น “ชุมชน” ที่มีศักยภาพของการมีส่วนร่วมอย่างเช่น ในกรณี กีฬาและศิลปะมวยไทยจะนับใครหรืออะไรเป็น “ชุมชน” เช่น ผู้เชี่ยวชาญนานาประเภทที่มีความรู้และถ่ายทอดศิลปะมวยไทย ผู้ที่มีความรู้และสามารถชมมวยไทยทั้งที่เป็นอาชีพ และไม่เป็นอาชีพ และหรือผู้ชมที่ชื่นชอบศิลปะมวยไทย ที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการปกป้องคุ้มครอง และหากมีผู้เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมากจะเลือกสรรให้เข้าร่วม และมีบทบาทอย่างไรในลำดับขั้นของกระบวนการปกป้องคุ้มครอง

ในกรณี “การทำไร่หมุนเวียน” ในประเทศไทยปัจจุบัน อาจจะมีกลุ่มชาติพันธุ์ (จำแนกตามการเรียกตัวเอง) เพียง ๓ กลุ่ม คือ ละโว๊ะ อยู่ในพื้นที่สูงของตำบลบ่อหลวง และอื่น ๆ ของจังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน, ปกาเกอญอ หรือปึกเกอเยอ (กะเหรี่ยงสกอร์) ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ทางเหนือตอนบนของประเทศไทย, และเผล่ง หรือ เผลว (กะเหรี่ยงโปว์) ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่สูงทางชายแดนตะวันตก เช่น ประจวบคีรีขันธ์ ราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี และตาก อย่างไรก็ตามไม่อาจกล่าวได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง ๓ กลุ่ม ดังกล่าว ถูกลำดับว่าเป็น “ชุมชน” ทั้งหมด เพราะใช้ว่ามีการทำไร่หมุนเวียนในทุกพื้นที่ และในแต่ละพื้นที่มีเพียงบางบางส่วนเท่านั้นที่ทำไร่หมุนเวียน

สำหรับในกรณี “ไร่หมุนเวียน” นี้ “อนุกรรมการศึกษาความเป็นไปได้เพื่อเสนอให้ไร่หมุนเวียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ได้จำกัดการศึกษาเฉพาะไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยง แต่มีกะเหรี่ยงในบางพื้นที่เท่านั้นที่ยังทำไร่หมุนเวียนอยู่ ฉะนั้นก็ต้องหาชุมชนที่ยังทำไร่หมุนเวียน แต่ในขณะเดียวกันก็อาจจะเปิดโอกาสให้กะเหรี่ยงที่เริ่มสนใจกลับไปทำไร่หมุนเวียนด้วยได้ ในกรณีชุมชนต่าง ๆ ที่ทำไร่หมุนเวียนกระจายอยู่

^๗ ความหมายของ “ชุมชน” ในสาขาภาษาดังกล่าวมาจากมติการประชุมคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิการจัดทำคลังข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สาขาภาษาไทย ภาษาถิ่น และภาษากลุ่มชาติพันธุ์ ครั้งที่ ๒/๒๕๕๕ วันที่ ๓-๔ เมษายน ๒๕๕๕ ณ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม

ในพื้นที่กว้าง เช่นในพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบนและชายแดนด้านตะวันตก ซึ่งติดต่อกับพม่า ความหมายของ “ชุมชน” ก็จะมีขอบเขตกว้างขวาง ต้องเลือกสรรวิธีการที่จะสื่อสารให้เข้ามามีส่วนร่วม

๒.๓ การให้ความสำคัญกับการเลือกสรรรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

การเลือกสรรรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเพื่อการปกป้องคุ้มครอง ต้องคำนึงอย่างสำคัญว่ามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้นยังมีชีวิตและมีศักยภาพในการสร้างสรรค์ประโยชน์ต่อการพัฒนาวิถีชีวิตอย่างยั่งยืนหรือไม่ หรือมรดกภูมิปัญญานั้นกำลังเสี่ยงต่อการสูญหาย ถูกฉกฉวยนำไปใช้ประโยชน์อย่างไม่ถูกต้องและไม่เหมาะสม หากเข้าข่ายดังกล่าวควรดำเนินการปกป้องคุ้มครอง

๒.๔ การคำนึงถึงความหลากหลายของการประเพณีปฏิบัติและการแสดงออกในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

ในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมหนึ่งรายการจะมีการประเพณีปฏิบัติ การแสดงออก และการสร้างสรรค์ที่หลากหลายตามวิถีของแต่ละ “ชุมชน” จึงควรคำนึงถึงการรักษาความหลากหลายดังกล่าวนี้ของแต่ละ “ชุมชน” เช่น แบบแผนประเพณีการแต่งงานในแต่ละภูมิภาค และ “ชุมชน” ในขอบเขตประเทศไทย จะมีความหลากหลาย และมีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนกัน การรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลจึงควรแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายดังกล่าว ไม่ควรบิดเบือนหรือเอาออกจากบริบททางวัฒนธรรม

๒.๕ การเข้าถึงข้อมูล

ในกรณีที่ “ชุมชน” เห็นว่าข้อมูลบางอย่างไม่สมควรจะเปิดเผยต่อสาธารณชน ควรให้ “ชุมชน” มีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรการ เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นได้

๓. ขั้นตอนเสนอแนะในการจัดทำข้อเสนอโครงการ

๓.๑ เปิดเวทีร่วมกับ “ชุมชน” เพื่อระดมความคิดในการพัฒนาข้อเสนอโครงการ

๓.๒ การพัฒนาข้อเสนอโครงการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

หลักการเบื้องต้น

ผู้ดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมควรได้พัฒนาข้อเสนอโครงการของตนเอง เนื่องจากว่ามีความหลากหลายในเรื่องคุณลักษณะและภูมิหลังของมรดกภูมิปัญญาแต่ละรายการ เช่น การทำไร่มุขเวียน มวยไทย ตำนานแม่น้ำคพระโขง หรือวงปี่พาทย์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้ดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในแต่ละรายการ อาจจะมีผู้ใช้ที่เกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวโดยตรงในแง่ที่เป็น ผู้ถือปฏิบัติหรือมีเจตนารมณ์จะสืบทอดด้วยตัวเอง แต่เป็นผู้ที่มีความปรารถนาดีเห็นคุณค่าของมรดกภูมิปัญญาต่าง ๆ ดังกล่าว และคิดว่าน่าจะส่งเสริมให้มีการปกป้องคุ้มครองและสืบสานต่อไป ซึ่งจะนำไปได้ก็ต่อเมื่อผู้ที่จะสืบสานโดยตรงมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ ดังนั้นผู้ดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล จึงควรได้อ่านหลักการ ซึ่งจะอธิบายความสำคัญของการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดเก็บข้อมูล และพิจารณาแบบบันทึกข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ซึ่งจะแสดงให้เห็นว่าประเด็นสำคัญพื้นฐานที่จำเป็นต้องจัดเก็บมีอะไรบ้าง

องค์ประกอบและลักษณะของข้อเสนอโครงการ

ข้อเสนอโครงการที่ผู้ดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลจะดำเนินการพัฒนา ควรมีองค์ประกอบอย่างน้อย ๗ องค์ประกอบ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือ

(๑) หลักการและเหตุผล: องค์ประกอบที่จะแสดงให้เห็นรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ต้องการจะรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลนั้นได้มีการถือปฏิบัติกันอยู่ที่ใดบ้าง หรือโดยกลุ่มบุคคลใดบ้าง (ตามความรู้ที่มีอยู่ในขณะนั้น) มีความสำคัญอย่างไรและอยู่ในสถานภาพใด เช่น กำลังจะสูญไป หรือสังคมขาดความเข้าใจและความสนใจ และจำเป็นที่ต้องมีการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเพื่อสงวนรักษาอย่างไร

(๒) วัตถุประสงค์: การรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล (เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้ดำเนินการ)

(๓) สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่ (เป็นไปตามข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่) ผู้ดำเนินการอาจจะอาศัยความรู้เดิมของผู้ดำเนินการเอง และการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ต้องการศึกษา

(๔) “ชุมชน” ที่คิดว่าจะเกี่ยวข้องในการถือปฏิบัติและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาที่จะศึกษา

(๕) องค์ประกอบหลักของเนื้อหา: ผู้ดำเนินการควรพิจารณาจากแบบบันทึกข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และประเด็นศึกษาที่เห็นว่าควรเก็บข้อมูลเพิ่มเติม

(๖) การลงสนามเก็บข้อมูลและกระบวนการที่จะให้ชุมชนมีส่วนร่วม (ผู้ดำเนินการอาจจะเลือกเพียงบางคำถามหลัก หรือบางประเด็นเท่านั้นที่ทำงานร่วมกับชุมชน อยู่ในดุลยพินิจของผู้ดำเนินการ และการปรึกษาหารือกับชุมชน)

(๗) แผนงาน/โครงสร้างการเขียนรายงาน

(๘) ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ผู้ดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลสามารถใช้ดุลยพินิจของตนเองประกอบให้เหมาะสมกับเรื่อง/รายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม คำแนะนำนี้เป็นเพียงพื้นฐานของการพัฒนาข้อเสนอโครงการ อย่างไรก็ตาม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้จัดทำองค์ประกอบหลักของเนื้อหาทั้ง ๗ สาขา ไว้สำหรับเป็นแนวทางในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเบื้องต้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

องค์ประกอบหลักของเนื้อหาในแต่ละสาขา

สาขาภาษา		
ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๑.	บทนำ : ๑.๑ ความสำคัญ/หลักการเหตุผล ๑.๒ ประวัติความเป็นมา ๑.๓ สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่ ๑.๔ การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของ... ๑.๕ ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง	เอกสาร/งานวิจัย บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๒.	สาระของ..... ๒.๑ ความรู้พื้นฐานทั่วไปเกี่ยวกับภาษาและกลุ่มชนเจ้าของภาษา ๒.๒ ระบบภาษา ได้แก่ ระบบเสียง ระบบไวยากรณ์ และระบบ ความหมาย ๒.๓ คำและความหมาย ๒.๔ ระบบการเขียน/ภาษาเขียนดั้งเดิม ๒.๕ ลักษณะการสื่อสาร (ใช้ถ้อยคำ/ไม่ใช้ถ้อยคำ/ระดับ) ๒.๖ การปรากฏใช้ (ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ใด/สถานการณ์ใด) ๒.๗ วรรณกรรมมุขปาฐะ เช่น เรื่องเล่า คำสอน เพลง บทกวี และความรู้ ท้องถิ่น เช่น อาหาร พืชผักพื้นบ้าน เครื่องมือเครื่องใช้ ฯลฯ) ๒.๘ คุณค่า ๒.๙ การถ่ายทอดและการสืบทอด ๒.๑๐ ข้อมูลของผู้บอกภาษา (ชื่อ-สกุล ที่อยู่ อายุ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ) ๒.๑๑ ผู้เก็บข้อมูล และวันเวลาที่เก็บ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๓.	เงื่อนไขภาวะวิกฤติ/ปัจจัยคุกคามของ... ๓.๑ สภาพปัจจุบัน ๓.๒ ปัจจัยคุกคาม	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๔.	ข้อเสนอให้....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ ๔.๑ เหตุผล ๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้.....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของ ชาติ/มนุษยชาติ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๕.	พิกัดทางภูมิศาสตร์	

สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๑.	บทนำ : ประวัติความเป็นมา/ความสำคัญของ..... ๑.๑ ความสำคัญ/หลักการเหตุผล ๑.๒ ประวัติความเป็นมา ๑.๓ สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่ ๑.๔ การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของ... ๑.๕ ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง	เอกสาร/งานวิจัย บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๒.	สาระของ..... ๒.๑ ชื่อที่ปรากฏในท้องถิ่น หรือชื่อเทียบเคียง ๒.๒ ประเภท (นิทานพื้นบ้าน/ประวัติศาสตร์บอกเล่า/บทสวดหรือบทกล่าวในพิธีกรรม/บทรื่อง พื้นบ้าน/สำนวน/ภาษิต/ปริศนาคำทาย/ตำรา) ๒.๓ โครงเรื่องของแต่ละสำนวน ๒.๔ ลักษณะเด่นของแต่ละสำนวน ๒.๕ ความสัมพันธ์และบทบาทในวิถีชีวิต ๒.๖ ลักษณะเฉพาะอื่นๆ ๒.๗ คุณค่า ๒.๘ การถ่ายทอดและการสืบทอด ๒.๙ ข้อมูลของผู้บอกรายละเอียด (ชื่อ-สกุล ที่อยู่ อายุ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ) ๒.๑๐ ผู้เก็บข้อมูล และวันเวลาที่เก็บ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๓.	เงื่อนไขภาวะวิกฤติ/ปัจจัยคุกคามของ... ๓.๑ สภาพปัจจุบัน ๓.๒ ปัจจัยคุกคาม	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๔.	ข้อเสนอให้....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ ๔.๑ เหตุผล ๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้.....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๕.	พิกัดทางภูมิศาสตร์	

สาขาศิลปะการแสดง		
ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๑.	บทนำ : ประวัติความเป็นมา/ความสำคัญของ..... ๑.๑ ความสำคัญ/หลักการเหตุผล ๑.๒ ประวัติความเป็นมา ๑.๓ สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่ ๑.๔ การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของ... ๑.๕ ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง	เอกสาร/งานวิจัย บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๒.	สาระของ..... ๒.๑ ชื่อที่ปรากฏในท้องถิ่น หรือชื่อเทียบเคียง ๒.๒ ลักษณะการแสดง ๒.๓ ประเภท (ดนตรี/การแสดง/ดนตรีในพิธีกรรม/เพลงร้องพื้นบ้าน) ๒.๔ พัฒนาการ ๒.๕ ชนบ ๒.๖ ความเชื่อ ๒.๗ ลำดับขั้นตอนการแสดง ๒.๘ รูปแบบการจัดการแสดง ๒.๙ โน้ตเพลง บทเพลง บทละคร ๒.๑๐ อุปกรณ์ ๒.๑๑ กระบวนท่า ๒.๑๒ ลักษณะเฉพาะอื่น ๆ ๒.๑๓ คุณค่า ๒.๑๔ การถ่ายทอดและการสืบทอด ๒.๑๕ ข้อมูลของผู้บอกรายละเอียด (ชื่อ-สกุล ที่อยู่ อายุ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ) ๒.๑๖ ผู้เก็บข้อมูล และวันเวลาที่เก็บ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๓.	เงื่อนไขภาวะวิกฤติ/ปัจจัยคุกคามของ... ๓.๑ สภาพปัจจุบัน ๓.๒ ปัจจัยคุกคาม	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๔.	ข้อเสนอให้....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ ๔.๑ เหตุผล ๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้.....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/ มนุษยชาติ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๕.	พิกัดทางภูมิศาสตร์	

สาขาแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๑.	บทนำ : ประวัติความเป็นมา/ความสำคัญของ..... ๑.๑ ความสำคัญ/หลักการเหตุผล ๑.๒ ประวัติความเป็นมา ๑.๓ สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่ ๑.๔ การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของ... ๑.๕ ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง	เอกสาร/งานวิจัย บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๒.	สาระของ..... ๒.๑ ชื่อที่ปรากฏในท้องถิ่น หรือชื่อเทียบเคียง ๒.๒ ประเภท (มารยาท/ขนบธรรมเนียมประเพณี/งานเทศกาล) ๒.๓ สถานที่/แหล่งปฏิบัติ ๒.๔ ระเบียบพิธีกรรม/การประพฤติปฏิบัติของการแสดงออกนั้น ๆ ๒.๕ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ ๒.๖ ความเชื่อ ๒.๗ ลักษณะเฉพาะอื่นๆ ๒.๘ คุณค่า หรือความหมาย ๒.๙ การถ่ายทอดและการสืบทอด ๒.๑๐ ข้อมูลของผู้บอกรายละเอียด (ชื่อ-สกุล ที่อยู่ อายุ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ) ๒.๑๑ ผู้เก็บข้อมูล และวันเวลาที่เก็บ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๓.	เงื่อนไขภาวะวิกฤติ/ปัจจัยคุกคามของ... ๓.๑ สภาพปัจจุบัน ๓.๒ ปัจจัยคุกคาม	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๔.	ข้อเสนอให้....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ ๔.๑ เหตุผล ๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้.....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๕.	พิกัดทางภูมิศาสตร์	

สาขาความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๑.	บทนำ : ประวัติความเป็นมา/ความสำคัญของ.... ๑.๑ ความสำคัญ/หลักการเหตุผล ๑.๒ ประวัติความเป็นมา ๑.๓ สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่ ๑.๔ การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของ... ๑.๕ ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง	เอกสาร/งานวิจัย บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๒.	สาระของ..... ๒.๑ ชื่อที่ปรากฏในท้องถิ่น หรือชื่อเทียบเคียง ๒.๒ ประเภท (อาหารและโภชนาการ/โหราศาสตร์/การแพทย์แผนไทย และการแพทย์พื้นบ้าน/การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ) ๒.๓ ความเชื่อ ๒.๔ วัสดุ และอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง ๒.๕ กระบวนการ/ขั้นตอน/วิธีการ ๒.๖ ลักษณะเฉพาะอื่นๆ ๒.๗ คุณค่า ๒.๘ การถ่ายทอดและการสืบทอด ๒.๙ ข้อมูลของผู้บอกรายละเอียด (ชื่อ-สกุล ที่อยู่ อายุ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ) ๒.๑๐ ผู้เก็บข้อมูล และวันเวลาที่เก็บ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๓.	เงื่อนไขภาวะวิกฤติ/ปัจจัยคุกคามของ... ๓.๑ สภาพปัจจุบัน ๓.๒ ปัจจัยคุกคาม	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๔.	ข้อเสนอให้....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ ๔.๑ เหตุผล ๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้.....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๕.	พิกัดทางภูมิศาสตร์	

สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๑.	บทนำ : ประวัติความเป็นมา/ความสำคัญของ.... ๑.๑ ความสำคัญ/หลักการเหตุผล ๑.๒ ประวัติความเป็นมา ๑.๓ หลักฐานดั้งเดิมที่เป็นรูปธรรม ๑.๔ สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่ ๑.๕ การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของ... ๑.๖ ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง	เอกสาร/งานวิจัย บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๒.	สาระของ..... ๒.๑ ชื่อที่ปรากฏในท้องถิ่น หรือชื่อเทียบเคียง ๒.๒ ประเภท (ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า/เครื่องจักสาน/เครื่องรัก/เครื่องปั้นดินเผา/เครื่องโลหะ/เครื่องไม้/เครื่องหนัง/เครื่องประดับ/งานศิลปกรรมพื้นบ้าน/ผลิตภัณฑ์อย่างอื่น) ๒.๓ ลักษณะพิเศษหรือเอกลักษณ์ของงานช่างฝีมือดั้งเดิม ๒.๔ เครื่องมือช่างฝีมือดั้งเดิม ๒.๕ กลวิธีการผลิตงานช่างฝีมือดั้งเดิม ๒.๖ กระบวนการจัดการองค์ความรู้ ๒.๗ การจัดการแหล่งผลิต ๒.๘ ลักษณะเฉพาะอื่น ๆ ๒.๙ คุณค่า ๒.๑๐ การถ่ายทอดและการสืบทอด ๒.๑๑ ข้อมูลของผู้บอกรายละเอียด (ชื่อ-สกุล ที่อยู่ อายุ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ) ๒.๑๒ ผู้เก็บข้อมูล และวันเวลาที่เก็บ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๓.	เงื่อนไขภาวะวิกฤติ/ปัจจัยคุกคามของ... ๓.๑ สภาพปัจจุบัน ๓.๒ ปัจจัยคุกคาม	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๔.	ข้อเสนอให้....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ ๔.๑ เหตุผล ๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้.....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๕.	พิกัดทางภูมิศาสตร์	

สาขากีฬากฎมิปัญญาไทย

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๑.	บทนำ : ประวัติความเป็นมา/ความสำคัญของ.... ๑.๑ ความสำคัญ/หลักการเหตุผล ๑.๒ ประวัติความเป็นมา ๑.๓ การพัฒนาเป็นกีฬาของ... ๑.๔ สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่ ๑.๕ การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของ... ๑.๖ ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง	เอกสาร/งานวิจัย บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๒.	สาระของ..... ๒.๑ ชื่อที่ปรากฏในท้องถิ่น หรือชื่อเทียบเคียง ๒.๒ ประเภท (การเล่นพื้นบ้าน/กีฬาพื้นบ้าน/ศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว) ๒.๓ ความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ... ๒.๔ ขนบ/ข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับ... ๒.๕ คุณค่า ๒.๖ ประเภท และวิธีการแข่งขัน ลักษณะเฉพาะอื่นๆ ๒.๗ อุปกรณ์การแข่งขันแต่ละประเภท ๒.๘ ดนตรีที่ใช้ประกอบการแข่งขัน ๒.๙ ลักษณะเฉพาะอื่น ๆ ๒.๑๐ การถ่ายทอดและการสืบทอด ๒.๑๑ ที่มาของข้อมูล ๒.๑๑.๑ เอกสารตำราต่าง ๆ ๒.๑๑.๒ ข้อมูลจากบุคคล และข้อมูลของผู้บอกรายละเอียด (ชื่อ-สกุล ที่อยู่ อายุ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ) ๒.๑๐ ผู้เก็บข้อมูล และวันเวลาที่เก็บ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๓.	เงื่อนไขภาวะวิกฤติ/ปัจจัยคุกคามของ... ๓.๑ สภาพปัจจุบัน ๓.๒ ปัจจัยคุกคาม	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๔.	ข้อเสนอให้....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ ๔.๑ เหตุผล ๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้.....เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/ มนุษยชาติ	บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน
๕.	พิกัดทางภูมิศาสตร์ ๕.๑ พิกัดทางภูมิศาสตร์ของแหล่งที่มีการฝึกฝน...ภายในประเทศ ๕.๒ ประเทศต่าง ๆ ที่มีการฝึกฝน	

ขั้นตอนเสนอแนะในการจัดทำข้อเสนอโครงการ

เปิดเวทีร่วมกับ “ชุมชน” โดยให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจว่ามีรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมใดที่ควรส่งเสริมและรักษาเพื่อนำมาใช้ในการกำหนดเรื่อง/รายการในการจัดทำข้อเสนอโครงการ

ศึกษาหลักการ และแบบบันทึกข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

กำหนดประเด็นพื้นฐาน/เค้าโครงของข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยพิจารณาองค์ประกอบและลักษณะเนื้อหาตามที่ปรากฏในคู่มือ

จัดทำข้อเสนอโครงการตามแบบข้อเสนอโครงการของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม และตามประเด็นพื้นฐาน/เค้าโครงที่กำหนด เสนอกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

๔. ผลงานที่นำส่งกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

๔.๑ รายงานการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม จำนวน ๕ ชุด ประกอบด้วย ส่วนที่ ๑ ข้อมูลที่เป็นเนื้อหาสาระ และส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของ “ชุมชน” ในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล (อธิบายวิธีการการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลว่าทำกับใคร อย่างไร ที่ไหน เมื่อไร) พร้อมภาคผนวก ประกอบด้วย แบบบันทึกข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และ ใบแสดงความยินยอม

๔.๒ บันทึกข้อมูลลงในแบบบันทึกข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามแบบของ ยูเนสโก (ในรูปแบบเอกสารและไฟล์ข้อมูล Ms window)

๔.๓ ข้อมูลภาพและไฟล์ที่ได้จากการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล โดยมีรายละเอียดดังนี้

๔.๓.๑ ภาพนิ่ง ความละเอียดขนาดไม่น้อยกว่า ๒ เมกะไบต์ต่อภาพพร้อมคำอธิบาย

๔.๓.๒ ภาพเคลื่อนไหว ความละเอียดขนาดไม่น้อยกว่า ๗๒๐p

๔.๔ ข้อมูลเสียง เป็นไฟล์ mp ๓

ภาคผนวก

ตัวอย่าง ข้อเสนอโครงการในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล^๔
เรื่อง การทำไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยงในขอบเขตของประเทศไทย เพื่อเสนอขอให้
“การทำไร่หมุนเวียน” เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

โดย ผศ. ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ

หลักการและเหตุผล

สืบเนื่องจากการที่คณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบ “การฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยง” ตามข้อเสนอของ คณะกรรมการอำนวยการบูรณาการ เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓ ซึ่งในส่วนหนึ่ง ได้ระบุว่า ในการฟื้นฟูการทำไร่หมุนเวียนเป็นหัวใจสำคัญในการฟื้นฟูวิถีชีวิตวัฒนธรรมกะเหรี่ยง เพราะการทำ ไร่หมุนเวียนซึ่งในสายตาของนักวิชาการบางสาขาวิชา สังคมไทยทั่วไป และองค์กรของรัฐที่รับผิดชอบในการ จัดการทรัพยากรป่า มองว่าเป็นการทำลายป่า แต่ในสายตาของกะเหรี่ยง และนักวิชาการที่ทำงานเกี่ยวกับ วัฒนธรรม มองว่าเป็นการเกษตรกรรมที่สอดคล้องกับการดำรงอยู่ของป่าเมืองร้อน เพราะว่าการทำ ไร่หมุนเวียนเป็นกระบวนการสำคัญในการรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืช และแหล่งอาหารตลอดทั้งปี งานวิจัย (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ ๒๕๔๗) ค้นพบว่าความหลากหลายของพันธุ์พืช มีสูงถึง ๒๐๔ สาย พันธุ์ ในภูมินิเวศของไร่หมุนเวียน

นอกจากนี้ ในการทำไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยงต้องอาศัยองค์ความรู้ในการอนุรักษ์หน้าดิน ซึ่งกะเหรี่ยงไม่ใช้วิธีขุดพลิกหน้าดิน และไม่ขุดถอนรากถอนโคน แต่ให้เหลือตอไม้ ตอไผ่ ไว้ยึดโครงสร้างดินไว้ อย่างเหนียวแน่น ยากต่อการพังทลายของหน้าดิน

ข้อสำคัญ คือว่า การทำไร่หมุนเวียน เป็นการหมุนเวียนการใช้พื้นที่ โดยตามหลักการดั้งเดิม ต้องทิ้งไว้อย่างต่ำถึง ๗ ปี แล้วจึงกลับมาใช้ทำการเพาะปลูก ทำให้ไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีในการกำจัดหญ้า และในการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่หลากหลาย ก็ไม่นิยมใช้ปุ๋ยเคมี เป็นการเพาะปลูกโดยใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่เกี่ยวกับธรรมชาติ คือ ฤดูกาล ดิน น้ำ แสงแดด และอื่น ๆ เพื่อความพอเพียง มิใช่เป็นการเพาะปลูก เชิงพาณิชย์ จึงเป็นการเกษตรแบบไร้สารพิษ และด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิมดังกล่าวนี้ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ปัจจุบัน ได้ยอมรับว่า มีส่วนช่วยลดทอนภาวะโลกร้อน เพราะว่าการฟื้นตัวของป่าหนุ่มจะดูดซับคาร์บอน เพื่อการเจริญเติบโต และเป็นที่กักเก็บคาร์บอน ได้ดีกว่า “ป่าธรรมชาติ” ซึ่งเป็นป่าแก่ ทำให้การทำไร่ หมุนเวียนมีคุณูปการต่อสภาพแวดล้อม และมวลมนุษยชาติโดยรวม

^๔ พัฒนามาจากหลักการของยูเนสโก และกรอบการเขียนข้อมูลความสำคัญของสาขาความรู้ และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล ของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กับ แบบบันทึกข้อมูล รายการมรดก ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของยูเนสโก (Model questionnaire for Identifying ICH Element in view of elaboration of one on more inventories)

สำหรับกะเหรี่ยง “การทำไร่หมุนเวียน” จึงมิใช่เป็นเพียงการผลิตทางเกษตรกรรม และทางเศรษฐกิจหรือเป็นอาชีพเท่านั้น แต่สะท้อนความสามารถในการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ครอบคลุมองค์ความรู้ เรื่อง ธรรมชาติและจักรวาล จากบรรพบุรุษ ซึ่งเคยเป็นอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และเป็นรากฐานวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม และดนตรี ในวิถีชีวิตกะเหรี่ยง

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาห้าทศวรรษที่ผ่านมา วิถีชีวิตดั้งเดิมของกะเหรี่ยง อันมีรากฐานจากการทำไร่หมุนเวียน ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นความก้าวหน้าและทันสมัยในรัฐชาติต่าง ๆ รวมทั้งรัฐไทยด้วยในหลาย ๆ แง่ด้วยกัน เช่น การสัมปทานป่าให้กับบริษัทขนาดใหญ่ ทำให้พื้นที่ที่เคยเป็นที่ทำกินของกะเหรี่ยงลดลงอย่างรวดเร็ว การส่งเสริมการเกษตรกรรมทันสมัย ซึ่งเป็นการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ของรัฐเป็นตัวเร่งในการขยายพื้นที่เพาะปลูก และทำลายพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เริ่มมีการตระหนักถึงความสำคัญในการอนุรักษ์พื้นที่ป่า และประกาศพื้นที่อนุรักษ์ลักษณะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กะเหรี่ยงได้เคยใช้ประโยชน์อยู่ ทำให้พื้นที่ทำกินลดลง กะเหรี่ยงจำนวนหนึ่งจึงได้ปรับปรนไปตามวัฒนธรรมแบบใหม่ เพราะไม่อาจจะทำไร่หมุนเวียนในลักษณะดั้งเดิมต่อไปได้ ออกไปเป็นแรงงานรับจ้าง ส่วนคนที่มีการศึกษา ก็มีอาชีพอื่น ๆ ต่อไป สูญเสียวิถีชีวิตแบบกะเหรี่ยงเกือบสิ้นเชิง แม้ว่าอาจมีบางส่วนที่ยังโหยหาชีวิตแบบกะเหรี่ยงอยู่บ้าง แต่ยังมีกะเหรี่ยงบางส่วนที่ยังพยายามดำรงรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิมไว้ โดยยังถือปฏิบัติการทำไร่หมุนเวียนไว้แต่อาจมีการปรับตัวไปบ้าง

ดังนั้น การฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยงควรให้ความสำคัญกับการสงวนรักษา การทำไร่หมุนเวียน และจากนโยบายของยูเนสโก และกรมส่งเสริมวัฒนธรรม การส่งเสริมการวิจัยที่เอื้ออำนวยการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลที่ชุมชนมีส่วนร่วมจะเป็นการกระตุ้น “การสงวนรักษา” การทำไร่หมุนเวียนที่เป็นรากฐานวัฒนธรรมของกะเหรี่ยง จะนำไปสู่การฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยงได้ ทำให้กลุ่มชนและกลุ่มคนต่าง ๆ ยังมีทางเลือกที่ทำให้เกิดความสุข และความภูมิใจในวิถีชีวิตของตน ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความหลากหลายทางวัฒนธรรมในขอบเขตของประเทศไทย และของมนุษยชาติ

วัตถุประสงค์การรวบรวม และจัดเก็บข้อมูล

๑. เพื่อว่าได้มีระบบความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำไร่หมุนเวียน ของกะเหรี่ยงในขอบเขตของประเทศไทย

๒. เพื่อว่า กระบวนการรวบรวม และจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับ การทำไร่หมุนเวียนนี้ จะกระตุ้น “ชุมชน” กะเหรี่ยงให้เห็นความสำคัญของการทำไร่หมุนเวียน และให้เกิดจิตสำนึกที่จะเคลื่อนไหวทำกิจกรรม “สงวนการรักษา” การทำไร่หมุนเวียนให้สืบทอดต่อไปในบริบทที่เหมาะสม

๓. เพื่อนำไปสู่การเสนอขอให้การทำไร่หมุนเวียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในขอบเขตของประเทศไทยและของโลก

สถานภาพการศึกษาไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยง

ความหมายของ “ไร่หมุนเวียน” (Rotation Agriculture)

คำว่า “ไร่หมุนเวียน” เป็นคำที่ปรากฏในการศึกษาวิวัฒนาการการเกษตรกรรมของมนุษยชาติ เมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีมานี้เอง หมายถึง ระบบการหมุนเวียนพื้นที่ในการเพาะปลูก ก่อนหน้านี้ไม่มีนักวิชาการคนใดเอ่ยถึง “ไร่หมุนเวียน” ด้วยมีโนทัศน์ “rotation agriculture” อย่างเช่น งานของ Geertz (Agricultural Involution 1963) ได้กล่าวถึงพัฒนาการของเศรษฐกิจและการเกษตรในอินโดนีเซียไว้ว่ามีระบบนิเวศการเกษตรอยู่ ๒ ลักษณะ คือ swidden agriculture or shifting cultivation (ซึ่งในช่วงเวลานั้นในภาษาไทย แปลกันว่า “การทำไร่เลื่อนลอย”) ในเกาะวงนอก (สุมาตรา) และระบบนิเวศการทำนาแบบขั้นบันได (terrace farming) ของเกาะวงใน ภาพสะท้อนจากงานนี้ที่เกี่ยวกับ “ไร่เลื่อนลอย” เป็นไปทั้งในทางบวก และในทางลบ เพราะเขาชี้ให้เห็นว่า การทำไร่เลื่อนลอยเป็นระบบการเพาะปลูกที่คล้ายกับระบบนิเวศของป่าเมืองร้อน คือ พืชพันธุ์มีความหลากหลาย การถ่ายเทพลังงานเกิดขึ้นระหว่างพืชที่ตายไปกับพืชที่ยังมีชีวิตอยู่ ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงไปค่อนข้างจะรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากเป็นพื้นที่สูง การโค่น และเผาต้นไม้ เพื่อเป็นอาหารพืช ทำให้สูญเสียไนโตรเจน หากเพาะปลูกในพื้นที่ซ้ำ ๆ การทิ้งช่วงว่าง (fallow) ยาว ในการใช้ที่ดิน โดยเวียนไปใช้พื้นที่อื่น จะเป็นการป้องกันความเสียหาย ในระบบนิเวศความหนาแน่นของประชากรจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เป็นอุปสรรคต่อความยั่งยืนของ “การทำไร่เลื่อนลอย” เพราะหากต้องทิ้งช่วงว่างระยะสั้น จะเกิดผลเสียต่อผลผลิต และระบบนิเวศ

ส่วนระบบนิเวศ ของการทำนาแบบขั้นบันได ของเกาะวงใน (ชวา) เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ ในแง่ที่ว่าพืชที่ปลูก สามารถรักษาผลผลิตได้เป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งเอื้ออำนวยต่อความหนาแน่นของประชากร ในระบบนิเวศแบบนี้ การควบคุมน้ำมีบทบาทสำคัญ เพราะการได้อาหารพืชมาจากกลไก การปฏิบัติการของอัลไซเซียที่ผลิตไนโตรเจน การย่อยสลายของสิ่งมีชีวิตในน้ำ และการเคลื่อนไหวของน้ำ ทำให้ดินพองฟูขึ้น เป็นคุณสมบัติต่อการเติบโตของพืช

ในช่วงเวลาประมาณ ๒ ปี หลังจากการตีพิมพ์งานวิจัยของเกียร์ทซ์ (Geertz) บอสเซอร์ป (Boserup 1965) ได้นำเสนอแนวทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรรม โดยได้แย้งแนวคิดของสำนักคิดมัลธัส (Malthus) ที่ว่าการขยายตัวของประชากรเป็นผลมาจากพัฒนาการทางเกษตรกรรม ซึ่งบอสเซอร์ปมีความเห็นในทางตรงกันข้าม เพราะหลักฐานที่มีอยู่แสดงว่าการขยายตัวของประชากรเป็นสาเหตุของพัฒนาการ การเกษตรกรรม บอสเซอร์ป จึงได้เสนอให้เปลี่ยนมุมมองการพิจารณาพัฒนาการของการเกษตรกรรมให้แตกต่างจากข้อเสนอของนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกที่มักมองการเกษตรกรรมในยุโรปในสมัยของตนเองเป็นหลัก ซึ่งเป็นตอนที่พื้นที่ป่าถูกใช้ประโยชน์ไปเกือบหมดแล้ว นักวิชาการเหล่านี้จึงเน้นเรื่องการสงวนพื้นที่ป่าและการสร้างภาพว่าผลผลิตทางเกษตรของการเพาะปลูกแบบขยายพื้นที่ (extensive cultivation) ได้น้อยกว่าผลผลิตของการเพาะปลูกแบบใช้พื้นที่ซ้ำอย่างเข้มข้น (intensive cultivation) และมีแนวโน้มที่จะจำแนกว่าการเกษตรแบบใช้พื้นที่ซ้ำเป็นแบบทันสมัย และการเกษตรแบบขยายพื้นที่เป็นแบบ ล้าหลัง ใช้กันในประเทศที่ด้อยการพัฒนาข้อเสนอแนะของ บอสเซอร์ป ก็คือว่า เราควรพิจารณาในอีกลักษณะหนึ่ง คือ มองว่าการใช้พื้นที่เพาะปลูกว่ามีลักษณะต่อเนื่อง คือ มีตั้งแต่มีการใช้พื้นที่ที่ยังไม่เคยมีการบุกเบิก (virgin) และเป็นการใช้พื้นที่แบบมีช่วงว่างเว้น

(fallow) จนถึงการใช้พื้นที่แบบซ้ำ ๆ ลักษณะการใช้ที่ดิน จึงเป็นหัวใจสำคัญของการวิเคราะห์พัฒนาการของการเกษตร มิใช่การวิเคราะห์เครื่องมือ เพราะว่าลักษณะ การใช้ที่ดิน (เว้นช่วงยาว ช่วงสั้น และใช้ซ้ำต่อเนื่อง) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเครื่องมือ และเทคโนโลยี บอสเซอร์ป จึงได้จำแนกลักษณะการเกษตรกรรมตามลำดับขั้นของการใช้พื้นที่ คือ

๑. การเพาะปลูกด้วยการถางป่า และเว้นช่วง ๑-๒ ปี (forest-fallow cultivation)
๒. การเพาะปลูกที่เว้นช่วงว่าง ๖-๑๐ ปี (bush-fallow cultivation) คือ ช่วงเว้นว่างยังสั้นเกินกว่าป่าจะฟื้นตัวกลับมา แต่กลายเป็นพุ่มไม้ หรือต้นไม้ขนาดเล็ก
๓. การเพาะปลูกที่เว้นช่วงสั้น (short-fallow cultivation) คือ เว้นช่วงการเพาะปลูกประมาณ ๑-๒ ปี
๔. การเพาะปลูกซ้ำพื้นที่ทุกปี (annual cropping) คือ ใช้พื้นที่โดยไม่เว้นช่วงในแต่ละปี
๕. การเพาะปลูกหลายครั้งในพื้นที่ (multiple cropping) คือ ในแต่ละปีใช้พื้นที่ผืนเดียวหลายครั้งในการเพาะปลูก

มีข้อสังเกตว่า บอสเซอร์ป ไม่ได้ใช้คำว่า “rotation” ซึ่งแปลว่าหมุนเวียนในการจำแนกลักษณะการใช้ที่ดิน แต่ใช้คำว่า “shift” ซึ่งแปลว่าเปลี่ยน หรือย้าย (พื้นที่การเพาะปลูก) อาจกล่าวได้ว่า ในทศวรรษของ ๑๙๖๐ คำว่า “shifting cultivation, slash-burn agriculture, swidden agriculture” ได้แพร่หลายในเอกสารวิชาการที่ศึกษาระบบการเพาะปลูกแบบดั้งเดิม หรือพื้นเมือง ซึ่งมักทำกันอยู่บนพื้นที่สูงในเขตป่าเมืองร้อนของเอเชีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือในแถบลุ่มแม่น้ำอเมซอน ของบราซิล หรือพื้นที่สูงของเม็กซิโก เป็นต้น

ได้ประมาณกันว่าในทศวรรษของ ๑๙๖๐ มีประชากรประมาณ ๒๕๐ ล้านคนที่กระจายในเขตป่าเมืองร้อนของประเทศต่าง ๆ ได้ทำการเพาะปลูก เรียกในชื่อต่าง ๆ ดังกล่าว (Spencer 1966, Sanchez, 1976 อ้างใน Moran 1982:267) ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นได้มีการแปลเป็นภาษาไทยว่า “ไร่เลื่อนลอย”

ที่จริงคำว่า “shifting cultivation” “slash-burn agriculture” และ “swidden agriculture” เป็นองค์ประกอบของกระบวนการเพาะปลูกที่มีลักษณะคล้ายกัน ซึ่งสรุปอย่างคร่าว ๆ ว่าเป็นการเพาะปลูกที่มีการย้ายที่เพาะปลูกและมีการเว้นช่วงว่างการเพาะปลูก มีการบุกเบิกพื้นที่ด้วยการโค่นต้นไม้ และเผาให้เป็นอาหารของพืชที่ปลูก และปลูกพืชไร่ หลายชนิดผสมผสานกัน เช่น ข้าวไร่ ข้าวโพด และพืชผักต่าง ๆ เป็นต้น แต่ในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์หรือแต่ละท้องถิ่นมีรายละเอียดในการปฏิบัติแตกต่างกันไป

ในขณะนั้น ความรู้ในเชิงนิเวศทางการเกษตร ยังมีผู้สนใจน้อย นักวิชาการในสมัยนั้น จึงมองการเกษตรดังกล่าว ในมุมที่เป็นทางลบแต่อย่างเดียว เช่น ให้ผลผลิตน้อย ไม่สามารถทำให้ชุมชนตั้งอยู่ถาวรได้ ต้องเคลื่อนย้าย การเผาทำให้สูญเสียไนโตรเจนมาก ใช้เครื่องมือ/เทคโนโลยีในระดับต่ำ และหน้าดินเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งสภาวะดังกล่าวอาจเป็นไปได้ ในกรณีที่มีประชากรหนาแน่น หากประชากรไม่หนาแน่นมากนัก การเกษตรในลักษณะแบบนี้สามารถใช้พื้นที่ทำกินได้ในระยะเวลานานโดยหมุนเวียน การใช้พื้นที่ และเว้นว่างการใช้พื้นที่เป็นเวลานานคือ ๕-๗ ปี หรือ นานกว่านั้น พื้นที่ดังกล่าวก็จะคืนสภาพเป็นป่าหากเกินกว่า ๑๐ ปี หรือ หากน้อยกว่านั้นก็จะเป็นป่าที่มีไม้พุ่มขนาดเล็ก แล้วก็หมุนเวียนการใช้พื้นที่ไปเช่นนี้เรื่อย ๆ จนกลับมายังพื้นที่เดิม

สำหรับประเทศไทย ในช่วงเวลาดังกล่าว คือ ประมาณ ๒๕๐๐ เป็นต้นมา รัฐบาลไทยให้ความสนใจกับการควบคุมและต่อต้านสิ่งที่คิดว่าเป็นไร้เลื่อนลอยด้วยหลายเหตุผลแต่หนึ่งในนั้น คือ คิดว่าเป็นการตัดไม้ทำลายป่า ที่จริงจากการศึกษาการสูญเสียพื้นที่ป่าในสามทศวรรษต่อมา จากงาน “วิวัฒนาการการบุกเบิกพื้นที่ป่า” นักวิจัยพบว่าในทุกภาคของประเทศไทยสาเหตุสำคัญของการสูญเสียพื้นที่ป่ามาจากการให้สัมปทานป่ากับเอกชน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่นถนน และเขื่อน รวมทั้งการขยายตัวของพืชพาณิชย์ เช่น ข้าวโพด อ้อย ยางพารา และมันสำปะหลัง เป็นต้น (เจมส์ คัดด์ ปิ่นทอง, บรรณาธิการ ๒๕๓๔)

ที่จริงสิ่งที่เรียกกันว่า “การทำไร้เลื่อนลอย” เมื่อดูอย่างผิวเผินว่าเหมือนกันนั้น ใช่ว่าจะเหมือนกัน แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ หรือ ชุมชนท้องถิ่นต่างก็มีภูมิปัญญา ในการปฏิบัติที่แตกต่างกันไป แต่ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น นักวิชาการสนใจน้อยในความหลากหลายของภูมิปัญญาในการเพาะปลูกในลักษณะต่าง ๆ กลับให้ความสนใจกับสิ่งที่เรียกว่าการเกษตรแบบทันสมัย ที่เน้นการผลิตเชิงพาณิชย์ เป็นการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวและใช้ปุ๋ยเคมีจำนวนมาก จะตระหนักว่าส่งผลเสียต่อดินอย่างมากมาย

ในทศวรรษของ ๑๙๗๐ (หลัง พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นต้นมา) องค์ความรู้เกี่ยวกับนิเวศวิทยาการเกษตรมีการพัฒนาการมากขึ้น ความคิดเรื่องความเลวร้ายของสิ่งที่เรียกว่า “ไร้เลื่อนลอย” ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน เมื่อ ลูเซียน แองส์ (๑๙๗๒) (แปลโดย นฤจร อิทธิจิระจรัส, พ.ศ. ๒๕๒๗) ได้แสดงให้เห็นระบบนิเวศของการทำไร้เลื่อนลอย และได้พรรณารายการการทำไร้เลื่อนลอย ในประวัติศาสตร์ของบางชั้น (ในมินบุรี) และเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างกับการทำนาหว่าน และการทำนาดำ ในแง่ผลผลิต และแรงงานที่ใช้

หลังจากงานของแองส์ ได้มีงานวิจัยต่าง ๆ ภายใต้แนวทฤษฎีที่หลากหลาย เช่น นิเวศวิทยามนุษย์ นิเวศวิทยาการเกษตร นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ นิเวศวิทยาการเมือง และหลังโครงสร้างนิยม (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ ๒๕๔๗) ซึ่งจะไม่นำเสนอในที่นี้ แต่อยากชี้ให้เห็นว่านักวิชาการที่กล่าวถึงเหล่านี้ แม้ต่างสาขาวิชา และมีจุดเน้นที่ไม่เหมือนกัน แต่เหมือนกันในหนึ่งอย่าง คือ ชี้ให้เห็นคุณประโยชน์ของการทำไร้ ที่นักวิชาการหลายคนจะยังเรียกในชื่อเดิม แต่ในงานของอานันท์ ได้เรียกว่า “ไร้หมุนเวียน” ซึ่งเป็นลักษณะการทำไร้ของ “ลเวือะ” (ในงานของอานันท์ เรียก “ลัวะ” แต่เขาเองเรียกตัวเองว่า “ลเวือะ”) และกะเหรี่ยง

จากการศึกษาของอานันท์ และคณะ (๒๕๔๗) ซึ่งทำใน ๑๑ หมู่บ้าน ในพื้นที่สูงของภาคเหนือตอนบน (เกือบ ๑๐๐ % เป็นกะเหรี่ยงสกอร์ที่เรียกตัวเองว่า ปกาเกอญอ) นักวิจัยพบว่ามีความหลากหลายในการทำไร้หมุนเวียนเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. ไร้หมุนเวียนปรับตัวอย่างยั่งยืน
 - รอบหมุนเวียนของแต่ละหมู่บ้านรวมตัวกันอยู่ในระหว่าง ๓-๘ ปี
๒. ไร้หมุนเวียนปรับตัวอย่างมีทางเลือก
 - รอบหมุนเวียน ๕-๗ ปี
๓. ไร้หมุนเวียนปรับตัวอย่างพึ่งพา
 - ทำเกษตรถาวร
 - รอบหมุนเวียน ๒ ปี

คำถามหลัก (เฉพาะในการออกภาคสนาม)

๑. ยังมีชุมชน ปกาเกอญอ และโผล่ง (กะเหรี่ยงสะกอว์ และกะเหรี่ยงโปว์) ที่ยังทำไร่หมุนเวียน ที่ใดบ้าง
 - เรียกในภาษาของตนเองว่าอย่างไร และหมายความว่าอย่างไร
 - พวกเขาคิดว่าการทำไร่หมุนเวียนยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของพวกเขาและความเป็นกะเหรี่ยงอย่างไรบ้าง
 - หากจำเป็นต้องเลิกทำ จะส่งผลกระทบอย่างไรบ้างต่อชีวิตของพวกเขา
๒. การทำไร่หมุนเวียนในชุมชนต่าง ๆ มีความหลากหลายเพียงใด
 - สามารถจัดประเภทตามแนวคิดของอานันท์ และคณะ ได้หรือไม่
 - ประเภทใดที่ควรส่งเสริมและรักษาไว้ และแบบใดที่ควรเลิกทำ เพราะอะไร
 - ชุมชนที่เกี่ยวข้องคิดว่าจะจำแนกความหลากหลายเป็นประเภทอย่างไรดี
 - ที่ผ่านมามีการทำไร่หมุนเวียน มีอุปสรรค และปัญหาอย่างไร
๓. ชุมชนต่าง ๆ คิดว่าการส่งเสริมและรักษามีประโยชน์ หรือโทษต่อชุมชนอย่างไรบ้าง
๔. จากประสบการณ์ของชุมชน แนวทางการส่งเสริมและรักษา น่าจะเป็นอย่างไรบ้าง

ประเด็นย่อยที่จะต้องเก็บข้อมูล^๙ มีทั้งที่เก็บจากเอกสารวิจัยซึ่งมีอยู่แล้ว และลงไปเก็บที่ชุมชนที่เกี่ยวข้อง และพยายามให้ชุมชนมีส่วนร่วม ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๑.	บทนำ : ประวัติความเป็นมาของไร่หมุนเวียนและความสำคัญต่อการพัฒนาการวัฒนธรรมมนุษยชาติ ๑.๑ ประวัติความเป็นมา ๑.๑.๑ ต้นกำเนิดการเกษตรกรรม (ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ปี) และพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ๑.๑.๒ ไร่หมุนเวียนในฐานะเป็นนวัตกรรมทางเกษตรกรรม ๑.๒ ความสำคัญของไร่หมุนเวียนในการพัฒนาทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ๑.๒.๑ เป็นฐานหลักในการดำรงชีพและตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในพื้นที่ที่หลากหลาย ๑.๒.๒ สะท้อนภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของมนุษย์ในการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน	- Flannery - C.Sauer - E.Morgan - Hanks - อ. อานันท์ - การค้นพบถ้ำผี - E.Boserup

^๙ ประเด็นที่อยู่ในตารางนี้เป็นประเด็นที่ได้รับความเห็นชอบจากคณะอนุกรรมการศึกษาความเป็นไปได้เพื่อเสนอไร่หมุนเวียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม แล้ว

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
	๑.๓ ความเก่าแก่และการกระจายตัวของไร้หมุนเวียนในประเทศไทย ๑.๓.๑ ความเก่าแก่ของไร้หมุนเวียนในประเทศไทย ๑.๓.๒ การกระจายตัวของไร้หมุนเวียนในประเทศไทย และกลุ่มคนที่ทำไร้หมุนเวียน	
๒.	เอกลักษณ์ของไร้หมุนเวียน : ข้อเท็จจริง ๒.๑ มายาคติเกี่ยวกับไร้หมุนเวียน : วาทกรรมไร่เลื่อนลอยจากมุมมองของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ๒.๑.๑ ได้ผลผลิตต่ำ ต่อพื้นที่และแรงงาน ๒.๑.๒ เทคโนโลยีในระดับขั้นต่ำของวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม ๒.๑.๓ ทำลายป่าและระบบนิเวศ ๒.๑.๔ ไม่เอื้ออำนวยต่อการตั้งถิ่นฐานถาวรที่นำไปสู่อารยธรรมและการเกิดรัฐ ๒.๒ ความเป็นจริงที่เกี่ยวกับไร้หมุนเวียน : จากมุมมองของนิเวศวิทยาวัฒนธรรมและนิเวศวิทยามนุษย์ ๒.๒.๑ เอกลักษณ์ไร้หมุนเวียน - การหมุนเวียนและเว้นช่วงการใช้พื้นที่ในการผลิตทางการเกษตร - การปลูกพืชที่หลากหลายแบบป่าเมืองร้อน - การบำรุงดินและพืชที่ปลูกโดยอาศัยการโค่นและเผาพืชที่โตธรรมชาติ - การกลับมาใช้พื้นที่เดิมซึ่งพื้นที่นั้นเป็นป่าหลังจากถูกเว้นช่วงว่างจากการใช้พื้นที่ (fallow) - การรักษาป่าและระบบนิเวศ โดยหลักการการรักษาความสมดุลประชากร และพื้นที่ - ผลิตต่อแรงงานสูง แต่ต่อพื้นที่โดยรวมต่ำ โดยเปรียบเทียบกับเกษตรแบบอื่น - ต้องอาศัยความลึกซึ้งในเรื่องภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเพื่อรักษาระบบการเกษตรไร้หมุนเวียนที่มีคุณูปการต่อมนุษย์และระบบนิเวศ (ครอบคลุมการใช้เทคโนโลยีแบบคุณค่าเศรษฐกิจพอเพียง ความเชื่อ และการจัดระบบสังคมที่จะกำกับในทิศทางที่เป็นคุณประโยชน์ และความรู้ที่เหมาะสมในเรื่องดิน เครื่องมือ ฤดูกาล ฝนและพันธุ์พืช ๒.๒.๒ ความหลากหลายของไร้หมุนเวียนในประเทศไทยและพื้นที่ที่มีการปฏิบัติการ (จำแนกตามลักษณะภูมิโนเวศ-วัฒนธรรม) - ไร้หมุนเวียนปรับตัวอย่างยั่งยืน - ไร้หมุนเวียนปรับตัวอย่างมีทางเลือก - ไร้หมุนเวียนปรับตัวอย่างพึงพา	อ. อานันท์ อ. ประเสริฐ อ. ปิ่นแก้ว อ. Hanks E.Boserup R.Netting และงานอื่น ๆ ชุมชน ชุมชน ชุมชน ชุมชน ชุมชน ชุมชน ชุมชน ชุมชน ชุมชน Kundstadter 1987 อ.อานันท์ (๒๕๔๗) เอกสารของ - ผู้แทนกรมอุทยานฯ - ชุมชน - เอกสารจากองค์กรกะเหรี่ยง

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
๓.	เงื่อนไขภาวะวิกฤติของไร้หมื่นเวียน ๓.๑ เงื่อนไข : การดำเนินการนโยบายรัฐในการพัฒนา ๓.๑.๑ การปฏิวัติเขียว และส่งเสริมพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยว ๓.๑.๒ การให้สัมปทานไม้ในช่วงประมาณ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา ๓.๑.๓ การอนุรักษ์ป่าอย่างเข้มข้นแบบรัฐเป็นศูนย์กลาง (พ.ศ. ๒๕๒๒-ปัจจุบัน) ๓.๑.๔ การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยโดยมีเศรษฐกิจเป็นศูนย์กลาง ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๕๐) ๓.๒ ลักษณะภาวะวิกฤติ : การลดลงของไร้หมื่นเวียน ๓.๒.๑ การเปลี่ยนพื้นที่ไร้หมื่นเวียนไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบอื่น - พืชเดี่ยวเชิงพาณิชย์ - การทำรีสอร์ทเพื่อการท่องเที่ยว ๓.๒.๒ การเสียความสมดุลของระบบไร้หมื่นเวียน เพราะการเพิ่มของประชากร/พื้นที่ ทำให้การปฏิบัติการ ไร้หมื่นเวียนเป็นแบบมีคุณค่าน้อยลง ๓.๒.๓ กลุ่มคนที่ต้องการจะยังชีพด้วยไร้หมื่นเวียนไร้ทางเลือก - เผชิญกับความยากจน - สูญเสียประเพณีและระบบคุณค่าดั้งเดิม ๓.๒.๔ ระบบนิเวศถูกทำลายรวดเร็วขึ้น	อ.อานันท์ อ. เจิมศักดิ์ และคณะ ชุมชน ชุมชน ชุมชน
๔.	ข้อเสนอ “ไร้หมื่นเวียน” เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ๔.๑ เหตุผล ๔.๑.๑ เป็นมรดกภูมิปัญญาในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ และสังคมไทย ๔.๑.๒ ยังถือปฏิบัติกันอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม เช่น กะเหรี่ยง ใน บางท้องถิ่น เช่น ภาคเหนือและทางตะวันตกของประเทศ ๔.๑.๓ มีคุณค่าต่อมนุษยชาติ และสังคมไทยในเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ๔.๑.๔ เป็นองค์ความรู้ในการปรับตัวให้สามารถใช้ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน โดยอาศัยระบบคิดและการปฏิบัติการที่ครอบคลุมมิติต่าง ๆ ทั้งที่เป็น ธรรมชาติและวัฒนธรรม - ความรู้เกี่ยวกับลักษณะพื้นที่ ดินและน้ำ - ความรู้เกี่ยวกับพืช ความสัมพันธ์ระหว่างพืช ดินและน้ำ - ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรแบบอนุรักษ์ป่า - เครื่องมือที่ใช้แบบสวงนทรัพยากร - ความคิด ความเชื่อ และระบบคุณค่าที่จะเอื้ออำนวยต่อการ ใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน	ชุมชน ชุมชน

ลำดับ	ประเด็น	แหล่งข้อมูล
	- การจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะช่วยให้ใช้ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน - มีระบบสืบทอดความรู้กำกับ ๔.๑.๕ เป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น กะเหรี่ยง ลัวะ และลัวะ ที่พยายามสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและจิตสำนึกชาติพันธุ์ของตนเอง ๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้ไร่มุขเวียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ๔.๒.๑..... ๔.๒.๒..... ฯลฯ	ชุมชน ชุมชน

กระบวนการเก็บข้อมูล

กระบวนการเก็บข้อมูลมีความสำคัญต่อการดำเนินการส่งเสริมและรักษาโดยชุมชน เพราะว่าการจัดเก็บองค์ความรู้เกี่ยวกับรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นข้อกำหนดเบื้องต้นของการส่งเสริมและรักษา และตามหลักการของยูเนสโกหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมโดยทั่วไป กระบวนการเก็บข้อมูลยังเป็นกลวิธีในการกระตุ้นความสนใจและจิตสำนึกของชุมชนในการที่จะส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของตนเอง

คำถามก็คือว่ากระบวนการเก็บข้อมูลลักษณะใดที่จะนำไปสู่การได้ข้อมูลที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและรักษาภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม นอกเหนือจากการได้ข้อมูลที่ตรงกับข้อเท็จจริงทำให้เกิดความเข้าใจความสำคัญและภูมิหลังรายการภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมดังกล่าว และยังเป็นกระตุ้นจิตสำนึกของชุมชนอีกด้วย

คำตอบก็คือว่า ไม่มีสูตรสำเร็จที่จะช่วยให้บรรลุเป้าหมาย สำหรับกระบวนการที่จะใช้ในการเก็บข้อมูลเรื่องการทำไร่มุขเวียนในขั้นต้นก็คงจะเป็นการเตรียมการอย่างคร่าว ๆ ในขั้นต้น และให้ทีมวิจัยนำไปพัฒนารายละเอียดในระหว่างกระบวนการ หากที่เตรียมไว้ไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่พบ ก็คงต้องปรับเปลี่ยนไปตามที่เห็นสมควร อย่างไรก็ตามทีมวิจัยจำเป็นต้องตระหนักว่าเราอาจปรับเปลี่ยนกระบวนการและเทคนิคในการเก็บข้อมูลได้ แต่ควรพิจารณาให้สอดคล้องกับหลักการที่ได้กำหนดไว้แล้ว ส่วนการปรับประเด็นศึกษาบ่อยก็ย่อมทำได้เช่นกัน หากยังอยู่ในขอบเขตของโจทย์และคำถามหลัก

ในขั้นต้นคณะอนุกรรมการศึกษาความเป็นไปได้เพื่อเสนอไร่มุขเวียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ได้วางแผนกระบวนการไว้ดังนี้ คือ

๑. กระบวนการประกอบทีมวิจัย

- มีนักวิชาการที่มีประสบการณ์ และความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตกะเหรี่ยง และไร้หมุ่นเวียนเป็นหัวหน้าทีม และผู้ร่วมทีม

- มีตัวแทนเครือข่าย มูลนิธิ สมาคม หรือ ชมรม ที่ทำงานเกี่ยวกับการศึกษาและพัฒนาวิถีชีวิต “กะเหรี่ยง” ซึ่งควรมีโพล่ง และปกากะญอเข้าร่วมทีมด้วย แต่ที่สำคัญนักวิจัยเหล่านี้ควรมีความสนใจในเรื่องที่จะศึกษาและสามารถจัดสรรเวลาให้ได้

- หากไม่มีใครในทีมที่มีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวในทางสังคมและวัฒนธรรมมาก่อน ควรมีที่ปรึกษาที่มีประสบการณ์ในลักษณะดังกล่าว

๒. การประชุมทีมวิจัยในครั้งแรก

- ทำความเข้าใจในเรื่องภารกิจร่วมกัน (ควรมีเอกสารประกอบ)
- กำหนดขอบเขตของชุมชน และบทบาทของชุมชนที่จะต้องให้เข้ามามีส่วนร่วม
- พิจารณาขอบเขตความหมายของไร้หมุ่นเวียน ที่จะนำไปปรึกษาชุมชน เช่น อดุมการณไร้หมุ่นเวียน และภาคปฏิบัติ เช่น การเว้นช่วงว่างการเพาะปลูก (หากเว้นช่วงว่างเพาะปลูกน้อย อาจมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม)

- หากเป็นไปได้ควรมอบหมายให้นักวิจัยในทีมวิจัยคนใดคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นเลขานุการ (บันทึกการประชุม) เจริญญิก (ดูแลการใช้จ่ายเงินของโครงการ)และติดตามงานและประสานงานกับท้องถิ่น

- แบ่งงานระหว่างผู้ร่วมทีมให้ชัดเจน
- กำหนดตัวบุคคลที่จะทำหน้าที่เป็นนักวิจัยและผู้ประสานงานในแต่ละชุมชนที่เกี่ยวข้อง (ควรระบุภารกิจให้ชัดเจน)

- กำหนดแผนงานโดยรวม
- กำหนดวันและประเด็นที่จะประชุมเชิงปฏิบัติการกับผู้ร่วมทีมทั้งหมด (รวมทั้งนักวิจัยท้องถิ่นด้วย)

๓.จัดการการประชุมเชิงปฏิบัติการของผู้ร่วมทีมทั้งหมด (ใช้เวลา ๑-๒ วัน)

- เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องต่าง ๆ เช่น
- ความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของโครงการฯ
- หลักการการจัดเก็บและรวบรวมข้อมูล
- สถานภาพความรู้เกี่ยวกับไร้หมุ่นเวียน
- คำถามหลักและประเด็นศึกษา
- เทคนิคการให้ชุมชนมีส่วนร่วม และระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน
- สภาพพื้นที่และชุมชนที่เกี่ยวข้อง
- ปรึกษาประเด็นที่จะคุยแลกเปลี่ยนกับชุมชนในครั้งแรก เช่น
- เตรียมหาคำตอบล่วงหน้าหากชุมชนจะถามว่าได้ประโยชน์อะไร
- พยายามถามถึงรอบหมุ่นการเพาะปลูกด้วย และคำถามอื่น ๆ ที่เห็นว่าจะทำให้เข้าใจ

กันดีขึ้น

- อธิบายเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (พยายามคิดคำที่ชุมชนเข้าใจง่าย ภาษาโผล่ง, ปกาเกอญอ, ภาษาไทยกลาง และคำเมือง)

(จากการทดลองลงพื้นที่ที่ไล่โว่ จังหวัดกาญจนบุรี และคุยกับชุมชนตามประเด็นข้างต้น คณะอนุกรรมการศึกษาความเป็นไปได้ฯ พบว่าการอธิบายวัตถุประสงค์เกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมกับชุมชน ทำให้ชุมชนงุนงงและสงสัย ไม่ค่อยราบรื่นเท่าที่ควร ทางทีมวิจัยน่าจะปรึกษากันเรื่องประเด็นที่จะไปคุยในเบื้องต้น เช่น อาจจะเริ่มด้วยการคุยเกี่ยวกับการทำมาหากินของเขา การทำไร่หมุนเวียน ปัญหาการทำไร่หมุนเวียนของเขา การแก้ไขปัญหาของพวกเขาเอง และการต้องการความช่วยเหลือจากคนนอก เช่น องค์กรของรัฐ เป็นต้น แล้วจึงค่อยคุยเรื่องการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมต่อ ๆ ไป)

๔.ลงสนามไปยังชุมชนที่เกี่ยวข้องในเวลาที่เหมาะสมตามแผนงาน

- พุดคุยแลกเปลี่ยนกับชุมชนตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ และที่เกิดขึ้นในระหว่างการมีปฏิสัมพันธ์

- พยายามหมายตาผู้ที่สนใจ และให้เป็นแกนนำในท้องถิ่น
- ดูประเด็นวิจัยด้วย และพยายามแตกประเด็นวิจัยให้เป็นคำถามที่ชุมชนเข้าใจ
- บันทึกเสียง ภาพนิ่ง หรือภาพเคลื่อนไหวในการลงภาคสนามเพื่อเป็นหลักฐานด้วย

๕. การติดตามงาน

- ควรประชุมทีมวิจัยสม่ำเสมอ และพยายามมีระบบรายงานผลการดำเนินการระหว่างการวิจัย หากมีปัญหา ควรแก้ไข ทันที และสามารถปรับเปลี่ยนประเด็น ตามความเหมาะสม และแสวงหากลวิธีในการดึงดูดความสนใจ ของชุมชน และพยายามบันทึกการคุย และสังเกตสภาพการณ์ทั่วไปในรายละเอียด

หมายเหตุ ควรประชุมทีมวิจัยรวมนักวิจัยในท้องถิ่น และมีการบันทึกข้อมูล ในระหว่างการประชุมอย่างสม่ำเสมอ โดยที่หัวหน้าโครงการฯ และเลขานุการติดตามงานทั้งหมด และกระตุ้นให้นักวิจัยในท้องถิ่นรายงานในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่นรายงานเป็นลายลักษณ์อักษร ถ้าทำได้ หรือรายงานด้วยวาจาในที่ประชุมในที่ประชุม

ผลงานที่น่าส่ง

๑) รายงานการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย ข้อมูลที่เป็นเนื้อหาสาระ และกระบวนการมีส่วนร่วมของ “ชุมชน” ในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล (อธิบายวิธีการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลว่าทำกับใคร อย่างไร ที่ไหน เมื่อไร)

๒) บันทึกข้อมูลลงในแบบบันทึกข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามแบบของยูเนสโก (ในรูปแบบเอกสารและไฟล์ข้อมูล)

๓) ข้อมูลภาพและไฟล์ที่ได้จากการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑) ภาพนิ่ง ความละเอียดขนาดไม่น้อยกว่า ๒ เมกะพิกเซลต่อภาพพร้อมคำอธิบาย

๓.๒) ภาพเคลื่อนไหว ความละเอียดขนาดไม่น้อยกว่า ๗๒๐p

๔) ข้อมูลเสียง เป็นไฟล์ mp๓

ตัวอย่างการดำเนินโครงการ ตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ

โดย นายเมธี ใจศรี และคณะ

ความสำคัญ/หลักการและเหตุผล

ในดินแดนล้านนาซึ่งปัจจุบันคือ พื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย คือ เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา ตากและแม่ฮ่องสอน ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน นิทานพื้นบ้าน และหลักฐานเอกสารที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานในดินแดนนี้อย่างยาวนาน เช่นกรณีการขุดค้นทางโบราณคดีถ้ำผีแมน ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน ของ Chester Gorman นักโบราณคดีชาวอเมริกัน พบว่าเมื่อ 10,000 ปีมาแล้ว คนที่อาศัยอยู่ที่นี่รู้จักปลูกข้าว นับเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (อ้างถึงใน ศรีสัคร วัลลภโกดม ๒๕๔๕:๓๗) แหล่งโบราณคดีภาพเขียนสี อายุ ๓,๐๐๐ ปี ที่ประตูลำปาง และแหล่งโบราณคดีสุสานโบราณ อายุ ๑,๓๐๐ ปี บ้านวังโฮ อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีตำนานหรือนิทานที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนทั้งจากภายในและภายนอกบริเวณนี้มาอย่างช้านาน มีอยู่หลายเรื่องด้วยกัน เช่นตำนานหิรัญนครเงินยาง ตำนานสิงหนวัติ कुमार ตำนานสุวรรณโคตมคำ ตำนานสุวรรณคำแดง ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ปางเดิม ตำนานพระนางจามเทวี เป็นต้น นับว่าทางภาคเหนือมีหลักฐานที่แสดงถึงการมีตัวตนและพัฒนาทางสังคมมาตั้งแต่ก่อนยุคประวัติศาสตร์แล้ว

พอเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเวลาที่บ้านเมืองมีความเจริญขึ้น ก็มีการสร้างวัตถุ ถาวรวัตถุ ตลอดจนมีภาษาเขียนใช้แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง และพัฒนาการทาง สังคม ศิลปวัฒนธรรม และระบบความเชื่อ ซึ่งยังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นได้ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีการใช้ภาษาเขียนแล้ว แต่สังคมส่วนใหญ่เป็นสังคมของผู้ไม่รู้หนังสือ การสื่อสารจึงอาศัยการพูด การเล่า การฟัง ดังนั้นการสืบทอดมรดกหลายๆด้านจากบรรพบุรุษจึงอาศัยการดู การฟัง และการจดจำ เพื่อที่สามารถนำไปสืบทอดต่อไปได้ นิทาน ตำนาน เรื่องเล่า จึงเป็นสื่อช่องทางหนึ่งที่ทำให้คนส่วนใหญ่ในสังคมเข้าถึงสาระเรื่องราว ระบบความคิด วัฒนธรรม ของกลุ่มได้เป็นอย่างดี แม้ในปัจจุบันการสื่อสารเช่นนี้ยังคงใช้ควบคู่ไปกับภาษาเขียน ซึ่งเล่าสืบทอดกันไป โดยที่ไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่ง เป็นการเล่าจากความทรงจำที่ได้ยินได้ฟังมา เช่นพ่อซึ่งเล่าให้ลูกฟังเคยฟังมาจากปู่หรือย่า ปู่หรือย่าเคยฟังมาจากทวด และทวดก็เคยฟังจากผู้อื่นเช่นเพื่อนหรือพระสงฆ์เล่ามาอีกที ไม่สามารถสืบสาวได้ว่าผู้เล่าคนแรกคือใคร

กรณีตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ ซึ่งเป็นตำนาน นิทานประจำถิ่น ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง นี่เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด เรื่องราวเกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ สืบทอดโดยการเล่าสืบทอดกันมายาวนาน จนกระทั่งมีการแต่งขึ้นเป็นภาษาเขียนเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๐ โดยพระโพธิ์รังสี ในสมัยที่ล้านนายังเป็นรัฐเอกราช ถึงแม้จะมีเรื่องแต่งขึ้นเป็นภาษาเขียนแล้วก็ตาม ในท้องถิ่นต่าง ๆ กลับมีตำนาน นิทาน เกี่ยวกับพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะที่เป็นเรื่องเล่า อยู่หลากหลายสำนวน และยังคงเล่าสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน นับว่าเป็นตำนานที่น่าจะมีการเล่าที่ยาวนานที่สุดเรื่องหนึ่ง ซึ่งการเล่าสืบทอดกันยาวนานเช่นนี้ย่อมต้องมีความหมายต่อผู้คน ต่อสังคม ต่อระบบคิดความเชื่ออยู่ไม่มากนักน้อย สอดคล้องกับ ศิราพร ณ ถลาง ที่กล่าวว่า

ในฐานะที่นิทานพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของกลุ่มชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ นิทานพื้นบ้านจึงเป็นผลผลิตและเป็นตัวแทนความคิดของกลุ่มชนนั้น ๆ

ซึ่งในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ จะมีโครงเรื่องและรายละเอียดปลีกย่อยต่างกันไป คณะทำงานพบว่า บางสำนวนนำไปสัมพันธ์กับชื่อบ้านนามเมืองของท้องถิ่น อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ดังนั้น ตำนานเรื่องพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ จึงมีความน่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่งว่า การที่เล่าสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน เรื่องดังกล่าว สะท้อนให้เราเห็นอะไร อะไรเป็นมรดกที่บรรพบุรุษของเราต้องการจะสื่อสาร ถ่ายทอด

ปัจจุบันเรื่องเล่าตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ ยังคงมีการผลิตซ้ำในหลายรูปแบบ กล่าวคือถูกนำมาเล่า เขียนใหม่ รวมถึงถูกนำมาแต่งเป็นบทละครแสดง ดังปรากฏเป็นหนังสือ และการแสดงประกอบแสงสีเสียงเนื่องในงานประเพณีสำคัญสำหรับเมือง แต่มีลักษณะการถ่ายทอดตำนานในลักษณะโครงสร้างเดียว หรือกล่าวได้ว่ามีความนิยมเฉพาะตำนานที่เป็นสำนวนกระแสหลักเพียงสำนวนเดียวโดยได้ละทิ้งสำนวนอื่นๆ ไปอย่างน่าเสียดาย นอกจากนี้สถานที่บางสถานที่ที่ปรากฏว่าถูกกล่าวถึงในตำนาน ยังถูกนำไปตีความเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจึงทำให้ตำนานเกิดพัฒนาการอย่างไม่มีที่มาหรือเกิดวัฒนธรรมที่คลาดเคลื่อนจากรากเหง้าเดิม และทำให้ตำนานท้องถิ่นเสื่อมค่าไปในที่สุด ดังขอยกตัวอย่างเช่น ในส่วนที่ตำนานที่กล่าวถึงยอดดอยคว่ำหล่อง(ภูเขาที่มีชื่อว่า “ดอยคว่ำ หล่อง”, หล่อง แปลว่าโลงศพ)ที่อยู่ในอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่ฝังศพของขุนหลวงวิลังคะหลังจากเสียชีวิตลง ปัจจุบันมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ มักมีวัยรุ่นหนุ่มสาวพากันขึ้นไปเพื่อขอพรความรักจากขุนหลวงวิลังคะ และพลอดรักกันในสถานที่นั้น ซึ่งความเชื่อนี้ถูกสร้างใหม่และคลาดเคลื่อนจากความเชื่อที่ปรากฏในตำนานเดิมที่กล่าวว่าขุนหลวงวิลังคะเป็นบุคคลในตำนานที่ไม่สมหวังในความรักโดยการถูกปฏิเสธรักจากพระนางจามเทวี นอกจากนี้สถานที่สำคัญสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือสืบเนื่องจากตำนานได้ถูกบุกรุกทำลาย เช่นหนองสะเหน้า จังหวัดลำพูน ถูกประชาชนบุกรุกทำลายจนมีขนาดเล็กลง เป็นผลจากการไม่มีการจัดเก็บข้อมูลตำนานอย่างเป็นระบบ จึงมีการผลิตเฉพาะซ้ำรูปแบบของตำนานที่มีตัวละคร เหตุการณ์ และโครงเรื่องเท่านั้น ขาดการสืบทอดและผลิตแก่นแท้ของตำนานหรือสาระที่แท้จริง ทำให้เกิดการละเลยความสำคัญและคุณค่าอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความรัก ความหวงแหน ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น ในตัวตนของตัวเอง ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ตำนานเรื่องนี้จึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมของชาติและท้องถิ่นภาคเหนือดังนี้

๑. เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องต่อการสูญหายอย่างยิ่ง เพราะผู้มีความรู้หรือผู้ครอบครองมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมเรื่องนี้มีน้อยลง ขาดการจัดเก็บที่ดีอย่างเป็นระบบ และมีการผลิตซ้ำเฉพาะรูปแบบ ละเลยสาระและความหมาย

๒. กำลังเผชิญกับภัยคุกคาม ทั้งการละเลยและการนำไปใช้เอื้อประโยชน์ในทางที่ไม่ถูกต้อง การนำ บุกรุกสถานที่ และการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยขาดความรู้ความเข้าใจที่แท้จริง ทำให้วัฒนธรรมเรื่องราว เสื่อมค่าลงไป

๓. เป็นเรื่องที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์และคุณค่าของผู้คน ชุมชน และเอกลักษณ์ของชาติ

๔. เป็นเรื่องที่ยังคงมีการสืบทอด และสร้างสรรค์ในรูปแบบต่าง ๆ อยู่ เมื่อได้รับการรวบรวม และศึกษาฟื้นฟูคุณค่าในสาระและความหมาย จะมีศักยภาพในการสร้างสรรค์และใช้ประโยชน์อย่างมหาศาล และยั่งยืน

ดังนั้น จึงควรมีการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดเก็บและศึกษาไปพร้อมกับคณะทำงาน ซึ่งคณะทำงานมีความเชื่อว่า

“เจ้าของวัฒนธรรมมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมของตนเองมากกว่าคนนอก วัฒนธรรมเพราะเจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้ผลิต ใช้และมีการสืบทอดวัฒนธรรมของเขาอย่างต่อเนื่อง วัฒนธรรมเป็นเบ้าหลอมวิถีชีวิตของเขา แต่ด้วยปัจจัยต่างๆที่ทำให้วิถีชีวิตของเขาเปลี่ยนไปดังนั้นการใช้ วัฒนธรรม การรื้อฟื้นและการสืบทอดวัฒนธรรมจึงมีการปรับเปลี่ยนไปด้วย”

จากความเชื่อดังกล่าวเพื่อให้เจ้าของวัฒนธรรมมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นและร่วมเป็นเจ้าของ โดยให้มีส่วนร่วมในการคิดและตัดสินใจเลือกตัววัฒนธรรม ดังนั้นกระบวนการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลจะดำเนินการโดยให้ความสำคัญกับเจ้าของวัฒนธรรม เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเริ่มจากได้การทำเวทีระดับชาวบ้านเพื่อรวบรวมและเก็บข้อมูลในเบื้องต้นที่ตำบลหางดง อ.หางดง จ.เชียงใหม่เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๕๗ ที่ผ่านมา โดยได้เชิญ ผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้นำชุมชนหมู่บ้านต่างๆในพื้นที่ รวมจำนวน ๔๐ คน มาพูดคุยเกี่ยวกับนิทานและเรื่องเล่าในท้องถิ่น รวมถึงเรื่อง พระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะด้วย ปรากฏว่าเรื่องดังกล่าวเป็นที่รับรู้และอยู่ในความทรงจำของแต่ละคนแตกต่างกันออกไป และในเวทีพูดคุยกัน นั้นลงความเห็นว่เรื่องดังกล่าว มีอยู่หลายสำนวน และขาดการจัดเก็บ ต่อไปเสี่ยงต่อการสูญหาย เนื่องจากเยาวชนขาดความสนใจ และผู้รู้ในชุมชนต่างล้มหายตายจากกันไปหมด จึงควรมีการจัดเก็บ รวบรวม และศึกษา และนำไปเผยแพร่เพื่อใช้ประโยชน์ หรือ เก็บไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นของชาติต่อไป

โดยสรุปตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของคนล้านนา เป็นวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิตสามารถที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์กับเจ้าของวัฒนธรรม อย่างยั่งยืนได้ แต่สถานการณ์ในปัจจุบันตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ กำลังเสี่ยงต่อการสูญหาย โดยเฉพาะในส่วนที่เป็น “แก่นแท้และคุณค่า” และนอกจากนี้แล้วอาจถูกนำไปใช้ในไม่เหมาะสมเนื่องจากขาดองค์ความรู้ที่สำคัญ

ประวัติความเป็นมาของตำนาน

พระนางจามเทวีเป็นบุคคลที่ปรากฏชื่อและบทบาทอยู่ในเอกสารโบราณล้านนาหลัก ๆ สองฉบับด้วยกันคือ จามเทวีวงศ์ และ ชินกาลมาลีปกรณ์ โดยจามเทวีวงศ์เป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่ถูกใช้อ้างถึงและถกเถียงเรื่องของพระนางมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามเอกสารโบราณเรื่องอื่น ๆ ก็กล่าวถึงพระนางในลักษณะสอดคล้องกัน คือเป็นกษัตริย์ตรีของเมืองหริภุญชัย

สาระสำคัญของเรื่องตำนานพระนางจามเทวีที่ปรากฏในเอกสารโบราณ เป็นเรื่องราวที่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยมีเนื้อหาสาระหลักอยู่ว่า เมื่อพระยาวิสาขเทพสร้างเมืองหริภุญชัย สำเร็จ ก็ได้เชิญพระนางจามเทวีมาครอง โดยพระนางได้นิมนต์พระภิกษุผู้ทรงไตรปิฎกและช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ มาด้วย อย่างละ ๕๐๐ คน และในระหว่างช่วงแรกที่พระนางได้มาปกครองนั้นได้เกิดสงครามขึ้นระหว่างพระนางกับชนเผ่าพื้นเมืองลัวะที่มีผู้นำขุนหลวงวิลังคะ ผลของสงครามปรากฏว่าชาวลัวะพ่ายแพ้

นอกจากนี้เรื่องราวเกี่ยวกับพระนางยังถูกถ่ายทอดในรูปแบบของวรรณกรรมมุขปาถะผ่านยุคสมัยมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีเนื้อหาสาระที่สะท้อนให้เห็น แนวคิด ความเชื่อ ของคนในสังคม ซึ่งสอดแทรกอยู่ในเรื่องเล่าเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างพระนางกับขุนหลวงวิลังคะ เรื่องราวดังกล่าวถูกถ่ายทอดโดยการผสมผสานอารมณ์ความรู้สึกร่วมของคนในแต่ละชุมชน และมีพลังชี้้นำให้คนในชุมชนมีสำนึกหรือรับรู้เรื่องราวของพระนางที่ถูกผลิตขึ้นในแต่ละชุมชนในทิศทางเดียวกัน

ภาพจำเกี่ยวกับพระนางจามเทวีในหลักฐานประวัติศาสตร์บางชิ้นแสดงให้เห็นว่าพระนางถูกจดจำว่าเป็นวีรสตรีที่ยิ่งใหญ่ กล่าวคือมีความเป็นผู้นำ และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดังปรากฏว่าผู้นำสตรีที่ยิ่งใหญ่ในสมัยหลัง (สมัยล้านนา) ถูกเข้าใจผิดว่าเป็นพระนาง สะท้อนให้เห็นว่าในความทรงจำของผู้คนพระนางคือผู้นำทางสังคมที่ถูกกล่าวถึงตลอดมา อย่างไรก็ตามในเรื่องราวที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า นิทาน หรือตำนานนั้นได้ให้รายละเอียดปลีกย่อยเกี่ยวกับพระนาง ซึ่งคงแต่งเติมเพิ่มจากเรื่องที่ปรากฏในเอกสารโบราณ

สถานะภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่

ผลงานการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานของพระนางจามเทวีนั้น ส่วนใหญ่มักมีการศึกษาวิจัยจากเอกสารโบราณทางประวัติศาสตร์ ๓ ชิ้นหลัก ๆ ด้วยกัน คือ จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานมูลศาสนา ซึ่งเป็นผลงานเขียนของพระสงฆ์ล้านนาในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา เช่น ผลงานการศึกษาของ วรภา เลหาเพ็ญแสง ทำการศึกษา “วิเคราะห์ตำนานภาคเหนือเพื่อนำมาสอนวรรณกรรมท้องถิ่น” (๒๕๔๕) ซึ่งนำจามเทวีวงศ์มาศึกษาโลกทัศน์และบทบาทหน้าที่ของตำนาน, ผลงานการศึกษาเรื่อง “วิวาทะผู้นำของพระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรหริภุญไชย” (๒๕๕๔) ของธนะรัตน์ สุภาแสน ได้ศึกษาหานัยที่สำคัญที่ซ่อนอยู่ในตำนานและศึกษาถึงบทบาทผู้นำของพระนางจามเทวีและมุมมองของนักวิชาการปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีความพยายามศึกษาค้นคว้าเชื่อมโยงหลักฐานทางโบราณคดีกับข้อมูลที่ได้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวีอยู่เรื่อยมา โดยมีผู้ขับเคลื่อนคนสำคัญและต่อเนื่องคือ ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์ เช่น การจัดกิจกรรมประชุมเสวนาตามโครงการสำรวจชุมชนโบราณท่าเชียงทองยุคก่อนหริภุญชัย ในหัวข้อ “ย้อนรอยพระนางจามเทวี...ตามหาท่าเชียงทอง สองฟากแม่น้ำปิง” (๒๕๕๓) ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญชัย

ส่วนผลงานการค้นคว้าที่นำข้อมูลจากตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีมาศึกษา ค้นคว้าวิจัยนั้นมีดังต่อไปนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้ศึกษาความเชื่อเรื่องผีเจ้านายซึ่งกล่าวถึงเรื่อง ความเชื่อที่มาจากตำนานพระนางจามเทวีไว้ด้วย โดยกล่าวไว้ในรายงานการวิจัยเรื่อง “ผีเจ้านาย” ว่าผีเจ้าพ่อ ขุนหลวงวิลังคะ ซึ่งเป็นทหารนักรบเหมือนตน ส่วนผีเจ้าพี่แสนแสนแล้วว่าตนสามารถไปเข้าทรงที่ลำพูนได้ แต่ขึ้นนั่งบนห่อผีเจ้าภาพไม่ได้ สาเหตุเพราะพระนางจามเทวีข่มขุนหลวงวิลังคะไว้ จากงานของ ฉลาดชาย ทำให้เห็นความเชื่อทางสังคมที่ได้จากตำนานจามเทวีอีกสำนึกหนึ่ง

ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ไกรศรี นิมมานเหมินท์ เป็นคนแรกที่น่าเอาตำนานเรื่องเล่าของพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะมาแต่งเป็นหนังสือและเรียบเรียงเป็นโคลง ชื่อ “กาพย์เจ็ญจามเทวีและวิลังคะ” ซึ่งเป็นผลงานประพันธ์ที่มีความคลาสสิก มีเนื้อหาแตกต่างไปจากข้อมูลที่มีปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ด้วยได้เรียบเรียงขึ้นจากเรื่องเล่าและผู้ประพันธ์มีความตั้งใจที่จะบันทึกรวบรวมเรื่องเล่าดังกล่าวไว้ไม่ให้สูญหาย และแต่งไว้เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินนั้น

ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ กิตติ วัฒนสมหาตม์ เรียบเรียงหนังสือ “จอมนางทริภุญไชย” โดยนำตำนานเรื่องเล่าที่ปรากฏอยู่แล้วมาเรียบเรียงเป็นหนังสือ ทำให้หนังสือมีความน่าสนใจ เต็มไปด้วยเรื่องราวเก๋ไก๋เล็ก เก๋ไก๋น้อยมากมาย นับว่าเป็นงานเก็บเรียบเรียงตำนานพระนางจามเทวีที่ดีมากเล่มหนึ่ง

ปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ไพศาล ไทยใหม่และคณะ เสนอผลการศึกษาค้นคว้าเรื่อง “การศึกษาประวัติศาสตร์ขุนหลวงวิลังคะ กับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเมืองก๊ะ ตำบลสะลอง อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่” โดยศึกษาประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับขุนหลวงวิลังคะร่วมกับคนในชุมชน จนได้ประวัติศาสตร์ของชุมชน และได้แนวทางการนำไปต่อยอดพัฒนาชุมชนเมืองก๊ะ ให้มีความแข็งแรง และพัฒนาอาชีพ สร้างจุดขายให้กับท้องถิ่น

ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้นำเสนอเรื่องบทบาทของตำนานพระนางจามเทวีกับขุนหลวงวิลังคะที่มีผลต่อการกำหนดทิศทางการเชื่อของคนในสังคม ไว้ในบทความ “ผู้หญิงล้านนากับการเมืองในอดีต” ใช้ประกอบการบรรยายในที่ประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมืองราชบัณฑิตยสถาน งานเขียนชิ้นนี้กล่าวถึงเรื่องที่มาของการที่ผู้ชายล้านนาที่เชื่อว่าตนมีคาถาอาคม เกรงกลัวและระมัดระวังของที่เชื่อว่าต่ำจากร่างกายหรือเครื่องแต่งกายของผู้หญิงที่จะมาทำให้คาถาอาคมของตนเสื่อมลง โดยมีที่มาจากการรับรู้เรื่องตำนานพระนางจามเทวีกับขุนหลวงวิลังคะที่เป็นนิทานเรื่องเล่าตอนที่พระนางจามเทวีนำใบพลูมาแตะป้ายพระจำเดือนแล้วนำไปทำเป็นหมาก และนำดินขึ้นหรือชายผ้าถุงไปทำเป็นหมวก แล้วส่งมอบทั้งสองสิ่งให้กับขุนหลวงวิลังคะ คาถาอาคมของขุนหลวงวิลังคะจึงเสื่อมลง นอกจากนี้ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ยังชี้ให้เห็นว่า ด้วยเหตุนี้ผู้ชายที่คิดว่าตัวเองมีคาถาอาคมและมีผีครูบาอาจารย์จึงรังเกียจผ้าชิ้นผู้หญิง เขาจะไม่กล้าจับหรือ

กัมหัตถรอตราวตากผ้าของผู้หญิงเป็นอันขาด แม้ในปัจจุบันบางครอบครัวยังให้แยกซักเสื้อผ้าชายหญิง ไม่ซักร่วมกัน

สำหรับตัวอย่างงานวิจัยที่น่าสนใจและเป็นงานทางด้านโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทีมวิจัยพบว่างานของ เรณู อรรถาเมศร์ และ คณะ ในชุดโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ(๒๕๕๔) มีความน่าสนใจอย่างยิ่ง โดยมีจุดเน้นอยู่ที่การเรียนรู้จากการทำการวิจัย ทั้งเครื่องมือทำวิจัยและเนื้อหาต่างมีอิทธิพลส่งผลต่อการเรียนรู้ของนักเรียนทั้งสิ้น ครูนักเรียนได้ตระหนักว่าสามารถสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง รู้จักตัวเอง ก็คือความแจ่มชัดในการมองประสบการณ์ในอดีตที่มีผลมาถึงปัจจุบัน ข้อค้นพบนี้ได้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระตุ้นให้เกิดกระบวนการคิด วิเคราะห์และการเชื่อมโยงข้อมูล จนเกิดภาพซับซ้อนของชุมชนเป็นการเพิ่มศักยภาพในการคิดของผู้ร่วมวิจัยทั้งหมด ทำให้เข้าใจภาพจริงของชุมชนได้ชัดเจนขึ้น ซึ่งจะมีผลสืบเนื่องต่อการปรับตัวของชุมชน และตระหนักถึงพลังของชุมชนของตนเอง ถึงแม้งานดังกล่าวจะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับตำนานพระนางจามเทวีก็ตาม แต่ทีมวิจัยเห็นว่าผลการวิจัยดังกล่าวให้บทเรียนที่น่าศึกษาและเป็นแบบอย่างในกระบวนการศึกษาวิเคราะห์หาคุณค่าและความหมายของข้อมูลที่ใช้การศึกษา ตลอดจนมีแนวทางในการนำไปใช้และต่อยอด

สรุป การศึกษาด้านานพระนางจามเทวีและวิรังคะ ที่ผ่านมามีการศึกษาน้อยมาก ส่วนใหญ่ทำการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ ของตำนานที่มีการพิมพ์เผยแพร่มาแล้ว เช่น จามเทวีวงศ์ มากกว่าการศึกษาจากตำนานที่มาจากเรื่องเล่า ถึงแม้จะมีบ้างเช่นงานของไพศาล ไทยใหม่และคณะ แต่ก็ยังคงไม่ได้ทำการศึกษาถึงคุณค่าและความหมาย อันเป็นแก่นแท้ของตำนานพื้นบ้าน ว่ามีคุณค่า สารอย่างไร ประกอบกับการไม่มีการจัดเก็บตำนานสำนวนต่าง ๆ กระจายอยู่ในพื้นที่ไว้ จึงทำให้ขาดข้อมูลและองค์ความรู้ นำไปสู่การศึกษาและการพัฒนาของดีมีคุณค่าในท้องถิ่นอย่างน่าเสียดาย หากมีการจัดเก็บอย่างเป็นระบบ ทั้งได้มีการศึกษาทุกสำนวน ทั้งรูปแบบและคุณค่า โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรมแล้ว จะทำให้ตำนานเรื่องนี้มีพลังขึ้นมาอย่างมหาศาล ทั้งต่อผู้คน ชุมชนและสังคมโดยรวม ทั้งยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมมรดกความทรงจำที่มีคุณค่ายิ่ง

การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของตำนานจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ

การแพร่กระจายของตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ ซึ่งให้รวมสำนวนที่เกี่ยวข้องทั้งสองบุคคลและที่กล่าวถึงเฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เช่น อาจจะกล่าวถึงเรื่องตอนเดินทางของพระนางจามเทวี ตอนคำสั่งของขุนหลวงวิลังคะสั่งพวกหัวและคำสาปแช่งทั้งหลาย เป็นต้น ดังนั้นจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว สามารถระบุพื้นที่ที่แพร่กระจายของตำนานได้ว่า แพร่กระจายอยู่บริเวณลุ่มน้ำปิง ตั้งแต่จังหวัดตากจนถึงเชียงใหม่ และลุ่มแม่น้ำวัง คือจังหวัดลำปาง โดยที่พื้นที่ที่มีตำนานสำนวนที่มีเรื่องของทั้งพระนางและขุนหลวงวิลังคะอยู่ร่วมกัน จะแพร่กระจายอยู่ในจังหวัดลำพูนและจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนั้นเป็นสำนวนเกล็ดเล็กเกล็ดน้อย เช่น การเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ของพระนางจามเทวี ที่ปรากฏแพร่หลายอยู่ในเขตจังหวัดลำปางและจังหวัดตาก เป็นต้น

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้สามารถแบ่งพื้นที่การแพร่กระจายของตำนานพระนางจามเทวี ออกเป็น ๒ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑ เป็นพื้นที่ที่มีสำนวนที่กล่าวถึงทั้งเรื่องของพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ อยู่ร่วมกัน คือ จังหวัดลำพูน และจังหวัดเชียงใหม่

กลุ่มที่ ๒ เป็นพื้นที่ที่มีสำนวนเกล็ดเล็กเกล็ดน้อย คือ จังหวัดลำปาง และจังหวัดตาก

วัตถุประสงค์การรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

๑. เพื่อค้นหาระบบความรู้ความเข้าใจและรวบรวมเกี่ยวกับตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ ในขอบเขตของภาคเหนือ

๒. เพื่อว่า กระบวนการรวบรวม และจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะนี้จะกระตุ้นคนในท้องถิ่นให้เห็นความสำคัญและให้เกิดจิตสำนึกในคุณค่าตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะและสืบทอดนำไปใช้ประโยชน์ต่อไปในบริบทที่เหมาะสม

๓. เพื่อนำไปสู่การเสนอให้ตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของ ท้องถิ่น ของชาติและเป็นมรดกความทรงจำของโลกตามเจตนารมณ์ของยูเนสโกต่อไปในอนาคต

คำถามหลักในการดำเนินโครงการ คือ (๑) จะมีวิธีการ/กระบวนการอย่างไรในการที่จะได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ เพื่อที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และ (๒) จะมีวิธีการ/กระบวนการอย่างไรในการกระตุ้นสำนึกของเจ้าของวัฒนธรรมให้ร่วมกันปกป้องคุ้มครองและสืบทอดตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะอันเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของตนเองเพื่อรับใช้คนในชุมชน/เจ้าของวัฒนธรรมโดยการรื้อฟื้นและการสืบทอดนั้นต้องสืบทอดทั้งส่วนที่เป็น “รูปแบบ” และส่วนที่เป็น “คุณค่าและความหมาย”

ขอบเขต/วิธีการดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล

ข้อมูล/องค์ความรู้เป็นส่วนสำคัญของการรวบรวมและการจัดเก็บ แต่เนื่องจากการจัดเก็บองค์ความรู้เกี่ยวกับรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นข้อกำหนดเบื้องต้นของการปกป้องคุ้มครองโดยชุมชน ดังนั้นประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งคือกระบวนการการได้มาซึ่งข้อมูลและกระบวนการกระตุ้นสำนึกเจ้าของวัฒนธรรม

คำถามหลักคือจะมีวิธีการ/กระบวนการอย่างไรในการที่จะได้มาซึ่งข้อมูลเพื่อที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และนอกจากนี้แล้วจะมีวิธีการ/กระบวนการอย่างไรในการกระตุ้นสำนึกของเจ้าของวัฒนธรรมให้ร่วมกันปกป้องคุ้มครองและสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของตนเองเพื่อรับใช้คนในชุมชน

คณะทำงานพบว่ากระบวนการกระตุ้นสำนึกให้เจ้าของวัฒนธรรมมีความรู้ความเข้าใจและเห็นคุณค่าในวัฒนธรรมของตนเองพร้อมทั้งมีความสนใจต้องการเข้ามาร่วมเรียนรู้เพื่อพัฒนาและสืบทอดสำหรับรับใช้คนในชุมชนนั้นโดยหลักมีดังนี้

-การจัดกิจกรรม/เวที เน้นกระบวนการและการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างการเรียนรู้ให้กับเจ้าของวัฒนธรรม

-การจัดกระบวนการเพื่อสร้างการเรียนรู้และกระตุ้นสำนึกงานด้านวัฒนธรรมเน้นให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่นใช้แนวคิดเรื่อง”ต้นไม้แห่งคุณค่า” กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๓๘:๒๓-๒๗) ได้แบ่งวัฒนธรรมเป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือ (๑) ส่วนที่เรามองเห็นได้อันเปรียบเสมือนส่วนของลำต้น ดอก ใบและผลของต้นไม้ ส่วนนี้เรียกว่าเป็นส่วนของ “รูปแบบ” ซึ่งเป็นส่วนที่มองเห็นสามารถสัมผัสจับต้องได้ของวัฒนธรรม และ (๒) ส่วนที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ เป็นส่วนที่อยู่ลึกถ้าเปรียบต้นไม้คือส่วนที่เป็นรากอยู่ใต้ดิน ต้องใช้การคิด ไตร่ตรองและวิเคราะห์จึงจะเข้าใจ ส่วนที่อยู่ใต้ดินนั้นได้แก่ระบบคิด คุณค่า ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นส่วนที่เป็น “เนื้อหา”ของวัฒนธรรม ฉะนั้น จากสิ่งที่เรามองเห็น (รูปแบบ) เราจะต้องคิดพิจารณาไตร่ตรองและวิเคราะห์ลงไปหาสิ่งที่มองไม่เห็นได้ด้วยตาแต่สามารถสัมผัสได้ด้วยปัญญาและจิตใจ กล่าวคือในพิธีกรรมดังกล่าวมีคุณค่าอะไรอยู่เบื้องหลัง วัฒนธรรมเหล่านี้เป็นตัวแทนต้องการสื่อความหมายใด เช่น ความเสียสละ ความรักเพื่อนมนุษย์ ความเมตตากรุณา ความสมณะ ความอ่อนน้อมถ่อมตน หรือเป็นตัวแทนคุณค่าของความเห็นแก่ตัว โลกไร้เมตตา ไม่สอดคล้องกับสภาพชีวิตที่เป็นอยู่

นอกจากนี้ การที่เจ้าของวัฒนธรรมจะร่วมกันสืบทอดวัฒนธรรมนั้นการสืบทอดต้อง “ครบเครื่องเรื่องสืบทอด” นั่นคือต้องศึกษากระบวนการผลิตวัฒนธรรม(Production)และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมนั้น (Reproduction) ต้องศึกษาว่าวัฒนธรรมนั้นผลิตขึ้นมาได้อย่างไร ใครผลิตและดำเนินการอย่างไร ดังนั้นขั้นตอนการวิเคราะห์จึงไม่สามารถจะแยกดูกิจกรรมย่อย ๆ อันใดเพียงอันเดียวได้ เพราะสังคมประกอบขึ้นด้วยตาข่ายแห่งความสัมพันธ์ของปฏิบัติการทางสังคมย่อยๆที่มีผลกระทบถึงกันตลอดเวลา

ดังนั้น ถ้าเมื่อมีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมขึ้นมาใช้ประโยชน์ ต้องมีการศึกษาว่าตาข่ายแห่งความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นมีองค์ประกอบย่อยอะไรบ้างและมีรูปแบบความสัมพันธ์กันอย่างไร เพราะถ้าจะผลิตซ้ำเฉพาะองค์ประกอบย่อยอันใดอันหนึ่งโดยไม่ได้พิจารณาองค์ประกอบย่อยอื่น ๆ ที่อยู่ในตาข่ายนี้ ความหมายและคุณค่าของวัฒนธรรมนั้นก็จะมีไม่เหมือนเดิม ซึ่งปัจจุบันที่เราพบเห็นเป็นส่วนมาก คือ การสืบทอดวัฒนธรรมในส่วนเฉพาะที่เป็นรูปแบบเท่านั้น ส่วนที่เป็นคุณค่าส่วนมากไม่มีการสืบทอด

-รูปแบบกิจกรรม/เวทีมีเป้าหมายและหลากหลายรูปแบบ เช่น

*การสัมภาษณ์เจาะลึก เพื่อสร้างความมั่นใจให้เจ้าของวัฒนธรรม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลระดับลึก กระตุ้นสำนึก และหาแนวทางการพัฒนา/สืบทอดวัฒนธรรมเพื่อรับใช้เจ้าของวัฒนธรรม

*การสนทนากลุ่มย่อย เพื่อสร้างความมั่นใจให้เจ้าของวัฒนธรรม เพื่อเก็บรวบรวมและตรวจสอบข้อมูล กระตุ้นสำนึก สร้างสำนึกร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลและเป็นการสร้างการเรียนรู้เพิ่มเติมองค์ความรู้ให้กับเจ้าของวัฒนธรรมและหาแนวทางการพัฒนา/สืบทอดวัฒนธรรมเพื่อรับใช้เจ้าของวัฒนธรรม

*เวทีคืนข้อมูลให้ชุมชน เป็นเวทีคืนข้อมูลให้ชุมชนเพื่อสร้างความมั่นใจให้เจ้าของวัฒนธรรม เพื่อเก็บรวบรวมและตรวจสอบข้อมูล กระตุ้นสำนึก สร้างสำนึกร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลและเป็นการสร้างการเรียนรู้เพิ่มเติมองค์ความรู้ให้กับเจ้าของวัฒนธรรม สร้างและพัฒนาเครือข่าย และหาแนวทางการพัฒนา/สืบทอดวัฒนธรรมเพื่อรับใช้เจ้าของวัฒนธรรม

-สำคัญอยู่ที่คำถาม ในการจัดกิจกรรม/เวทีสิ่งสำคัญนอกจากกระบวนการ/รูปแบบดังกล่าวแล้ว สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือคำถามที่ใช้มีความสำคัญมากเพราะการตั้งคำถามเป็นกระบวนการเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้คิดวิเคราะห์เพื่อหาคำตอบ และเนื่องจากคำถามแต่ละคำถามมีหน้าที่แตกต่างกัน เช่น บางคำถามถามเพื่อต้องการคำตอบทันที แต่บางคำถามถามโดยไม่ต้องคำตอบทันทีแต่ต้องการให้กลุ่มเป้าหมายได้ถกคิด ซึ่งคำถามประเภทถามเพื่อให้ถกคิดนี้จะเป็นคำถามที่จะทำให้เกิดการกระตุ้นสำนึก

ข.ไม่มีสูตรสำเร็จในการที่จะใช้เครื่องมือไปเก็บรวบรวมข้อมูลและกระตุ้นสำนึกให้เจ้าของวัฒนธรรมมีความรู้ความเข้าใจและเห็นคุณค่าในวัฒนธรรมของตนเอง

ดังนั้น ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและการกระตุ้นสำนึกเรื่องตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะครั้งนี้ คณะทำงานจะดำเนินงานโดย

-การเก็บรวบรวมข้อมูลและการกระตุ้นสำนึกร่วม เน้นที่การสร้างกระบวนการเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันโดยให้กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วม

-การสร้างกระบวนการเรียนรู้ การกระตุ้นสำนึกร่วมและการหาแนวทางการสืบทอดเรื่องตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ จะใช้แนวคิด “ต้นไม้แห่งคุณค่า” และ “ตาข่ายความสัมพันธ์” มาเป็นเครื่องมือและเป็นกรอบในการตั้งคำถามเพื่อตอบโจทย์วิจัย

-รูปแบบการจัดเวทีทั้งการสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่มย่อย การประชุมและการสังเกต เป็นต้น

คณะทำงานได้กำหนดขอบเขต/วิธีการดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเรื่องตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ ไว้ดังนี้

(๑) ขอบเขตพื้นที่ โครงการจะดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ ๓ จังหวัดในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยคือ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำพูน และจังหวัดลำปาง เพราะทั้งสามจังหวัดเป็นพื้นที่ที่มีเรื่องราวตำนานของพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะอยู่มาก ในพื้นที่ยังมีปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สูงอายุที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะอยู่ และคณะทำงานมีเครือข่ายที่พร้อมทำงานในพื้นที่

ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง

ชุมชนที่เกี่ยวข้อง เป็นชุมชนที่มีความทรงจำและมีผู้รู้เกี่ยวกับตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ ซึ่งโดยมากกระจายอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และตาก โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่สถานที่ที่ตำนานกล่าวถึง เช่น ริมแม่น้ำปิง ภูเขา หมูบ้าน

กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ๓ กลุ่ม คือ

๑. คณะทำงานจัดเก็บและรวบรวม
๒. ผู้ที่มีความทรงจำเกี่ยวกับตำนาน
๓. ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนและสนใจเข้าร่วมกิจกรรม

กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

หลังจากโครงการได้ผ่านการพิจารณาคัดเลือกเพื่อสนับสนุนงบประมาณการรวบรวมและจัดเก็บตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะและได้เข้ารับการอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง หลักการและกระบวนการสำคัญในการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมผ่านการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูล ในวันที่ ๒๒-๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๗ ณ โรงแรมอิฟ กรุงเทพฯ แล้ว คณะทำงานจึงมีการดำเนินการดังนี้

ก่อนการดำเนินงาน

ขั้นที่ ๑ เตรียมความพร้อม ชักซ้อมความเข้าใจในการทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

ขั้นตอนนี้ถือว่าสำคัญมาก ถ้าเตรียมความพร้อมก่อนดำเนินการไม่ดีจะทำให้ผลผลิตของโครงการออกมาไม่ดีด้วย คณะทำงานได้จัดการประชุมในวันวันอาทิตย์ที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ โดยมีเนื้อหา ดังนี้

๑.๑ แจงที่มาของโครงการและกิจกรรมที่จะทำ

ก่อนที่คณะทำงานจะต้องทำงานร่วมกันจนถึงสิ้นสุดโครงการนั้น จำต้องทราบที่มาของโครงการการก่อนว่าเป็นมาอย่างไร วัตถุประสงค์เพื่ออะไร เป้าหมายคืออะไร คณะทำงานก็ได้รับทราบตรงกันว่าเป็นการรวบรวมและจัดเก็บตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน จำนวน ๑๒ ชุมชน ที่อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และตาก ระยะดำเนินการ ๑ ปี ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

๑. เพื่อค้นหาระบบความรู้ความเข้าใจและรวบรวมเกี่ยวกับตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ ในขอบเขตของภาคเหนือ

๒. เพื่อว่า กระบวนการรวบรวม และจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะนี้จะกระตุ้นคนในท้องถิ่นให้เห็นความสำคัญและให้เกิดจิตสำนึกในคุณค่าตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะและสืบทอดนำไปใช้ประโยชน์ต่อไปในบริบทที่เหมาะสม

๓. เพื่อนำไปสู่การเสนอให้ตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ของชาติและเป็นมรดกความทรงจำของโลกตามเจตนารมณ์ของยูเนสโกต่อไปในอนาคต

หลังจากนั้นก็ได้มาพูดคุยถึงกิจกรรมที่จะต้องทำร่วมกันว่ามีกิจกรรมอะไรบ้าง จะทำอะไรก่อนหลัง โดยวิธีการใดและคาดว่าจะผลจะเป็นอย่างไร ซึ่งก็ได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นและตกลงกันโดยการทำกิจกรรมการเล่าขานตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ โดยต้องให้ประชาชนในชุมชนนั้นมีส่วนร่วมมากที่สุด ถ้าเป็นไปได้จะให้เจ้าของชุมชนเป็นผู้ประสานงานและดำเนินกิจกรรม เป็นทั้งผู้เล่า และผู้สืบทอดเรื่องเล่าไปด้วยพร้อมกัน คณะทำงานจะทำหน้าที่ในการช่วยเหลือและคอยเสริมในบางประเด็น รวมทั้งทำการบันทึกภาพกิจกรรมเท่านั้น ส่วนกิจกรรมการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเฉพาะผู้รู้ในชุมชนจะเป็นผู้ทำร่วมกับคณะทำงาน ทั้งนี้ เมื่อเราได้ให้ประชาชนในชุมชนที่เข้าร่วมเวที มาร่วมกันสรุปคุณค่าของตำนาน ประชาชนในชุมชนจะได้สาระและแนวความคิดในการสืบสานและสืบทอดตำนานต่อไปได้ สรุปกิจกรรมหลัก ๆ ที่คณะทำงานต้องทำ มีดังนี้

จัดกิจกรรมการสัมภาษณ์เจาะลึก เพื่อสร้างความมั่นใจให้เจ้าของวัฒนธรรม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลระดับลึก กระตุ้นสำนึก และหาแนวทางการพัฒนา/สืบทอดวัฒนธรรมเพื่อรับใช้เจ้าของวัฒนธรรม

จัดกิจกรรมการสนทนากลุ่มย่อย เพื่อสร้างความมั่นใจให้เจ้าของวัฒนธรรม เพื่อเก็บรวบรวมและตรวจสอบข้อมูล กระตุ้นสำนึก สร้างสำนึกร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลและเป็นการสร้างการเรียนรู้เพิ่มเติมองค์ความรู้ให้กับเจ้าของวัฒนธรรมและหาแนวทางการพัฒนา/สืบทอดวัฒนธรรมเพื่อรับใช้เจ้าของวัฒนธรรม

จัดกิจกรรมเวทีคืนข้อมูลให้ชุมชน เป็นเวทีคืนข้อมูลให้ชุมชนเพื่อสร้างความมั่นใจให้เจ้าของวัฒนธรรม ทำหลังจากลงชุมชนครบทั้ง ๑๒ ชุมชน เพื่อตรวจสอบข้อมูล กระตุ้นสำนึก สร้างสำนึกร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลและเป็นการสร้างการเรียนรู้เพิ่มเติมองค์ความรู้ให้กับเจ้าของวัฒนธรรม สร้างและพัฒนาเครือข่าย และหาแนวทางการพัฒนา/สืบทอดวัฒนธรรมเพื่อรับใช้เจ้าของวัฒนธรรม

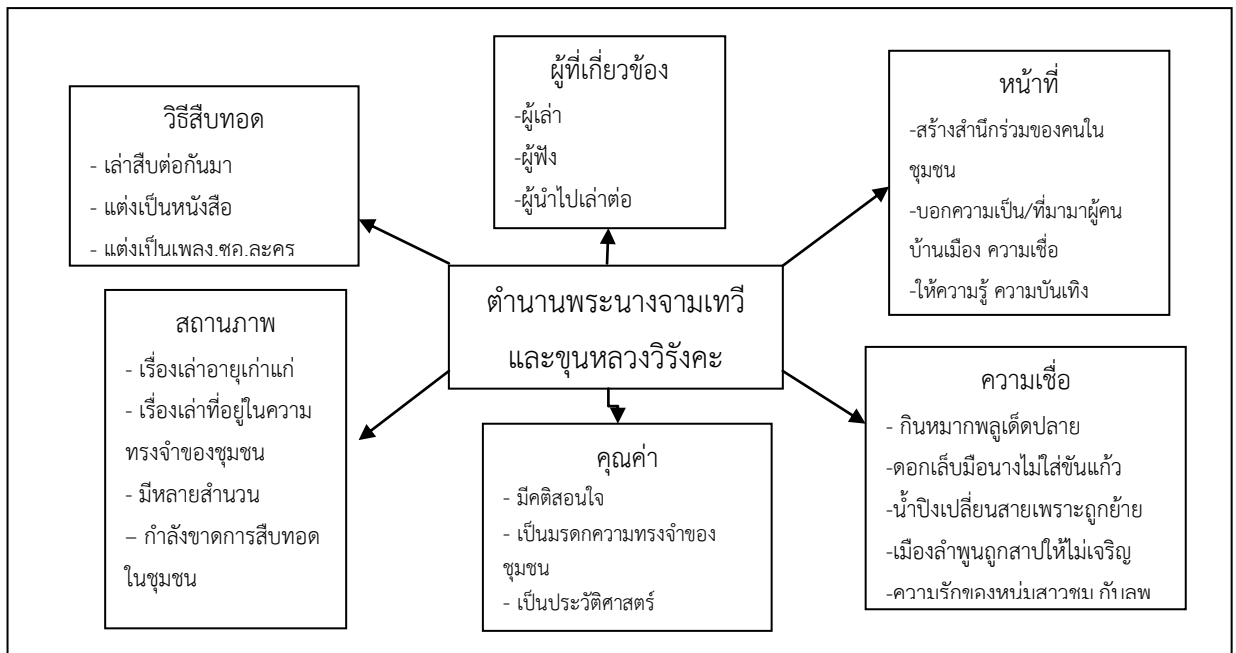
ร่วมกันศึกษาค้นคว้า ตำนานจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ ทุกสำนวน ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว ทั้งจากเอกสารหลักที่มีอยู่ทั่วไป และจากเอกสารในชุมชนเท่าที่ค้นคว้าได้ ทั้งนี้เพื่อนำมาประกอบกับข้อมูลที่ได้จากชุมชนซึ่งจะทำให้งานจัดเก็บรวบรวมครั้งนี้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้

จัดทำรายงานการรวบรวมและจัดเก็บตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ

๑.๒ แนวคิดที่ใช้ในกิจกรรม

แนวคิดที่ใช้ในกิจกรรมคือ แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน คือให้คนในชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ นับตั้งแต่การประสานงาน การจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อย การสรุปหาความรู้และคุณค่าของตำนานซึ่งชุมชนเป็นเจ้าของ โดยใช้หลักว่า “ไม่มีใครรู้มากกว่าคนในชุมชน”

ส่วนอีกแนวคิดหนึ่ง ซึ่งเป็นทั้งเครื่องมือด้วยนั้น คือ การวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพื้นบ้าน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ง่ายไม่ซับซ้อน การทำการวิเคราะห์คุณลักษณะจะทำให้เห็นภาพรวมทั้งหมดของเป้าหมายของเราในที่นี้คือ ตำนาน ดังนั้นคณะทำงานจึงทำการวิเคราะห์ตำนานดูภาพรวมแล้วจะได้วางรูปแบบของกิจกรรมได้ว่าจะมีวิธีการทำอย่างไรและจะใช้คำถามอะไรบ้าง จึงจะได้ตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ โดยทางคณะได้ร่วมกันวิเคราะห์คุณลักษณะของตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะแล้วได้ดังนี้

จากภาพข้างบนนี้ทำให้คณะทำงานมีความเข้าใจเกี่ยวกับตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะโดยรวม และเพียงพอที่จะใช้เป็นแนวในการออกแบบกิจกรรมที่ใช้ในชุมชน ซึ่งคณะทำงานได้ออกแบบกิจกรรมเป็น ๖ ขั้นตอนดังนี้

๑. คณะทำงานชักชวนการดำเนินการ วิธีการ กับภาคีผู้ประสานงานที่อยู่ในชุมชน ตลอดจนให้ภาคีประสานกับประชาชนในชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ๑. ผู้เล่า เป็นผู้ที่มีความทรงจำเกี่ยวกับตำนาน และเป็นคนในชุมชนนั้น จำนวน ไม่น้อยกว่า ๘ คน ๒. ผู้ฟัง เป็นเด็กเยาวชนหรือประชาชนทั่วไป ในชุมชนนั้น จำนวน ไม่น้อยกว่า ๘ คน และให้ภาคีนี้วันเวลาสถานที่ในการทำเวทีสนทนาย่อย

๒. ให้ภาคีผู้ประสานงานเป็นผู้ดำเนินการโดยกล่าวเปิดเวที และชักชวนความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ ให้คนในชุมชนที่เข้าร่วมทราบ

๓. จับคู่ผู้เล่ากับผู้ฟัง แล้วให้ผู้เล่าเล่าเรื่องตำนาน ตลอดจนตอบคำถามต่าง ๆ ที่ทางคณะทำงานเตรียมไว้ให้ผู้ฟังฟัง และให้ผู้ฟังทำหน้าที่จดบันทึกเอาไว้

๔. กลับมานั่งล้อมวงโดยให้ผู้เล่ากับผู้ฟังนั่งอยู่ใกล้กันแล้วให้ผู้ฟังนำสาระที่ได้ยินได้ฟังจากผู้เล่า มาเล่าให้ทุกคนฟัง ในขณะที่ผู้เล่าสามารถเพิ่มเติมรายละเอียดที่ตกหล่นได้

๕. เมื่อเล่าครบทุกคนแล้ว ทางภาคีผู้ประสานงานจะแจกบัตรสี่ให้กับผู้ฟัง กับผู้เล่า คู่ละ ๓ ใบ ใบละสี่ โดยที่ภาคีผู้ประสานจะบอกว่าสี่ใดแทน สาระความรู้(รู้อะไรบ้าง) สาระคุณค่า (รู้แล้วเป็นอย่างไรบ้าง) และสาระแง่คิด คุณธรรม คำสอน ให้ผู้เล่ากับผู้ฟังได้ช่วยกันคิดแล้วเขียนลงในบัตรสี่ตามสาระนั้น เมื่อเขียนเสร็จแล้วให้นำมาติด ที่แผ่นภูมิต้นไม้ หรือต้นไม้แห่งคุณค่า โดยสมมุติให้สาระความรู้เป็นใบไม้ สาระคุณค่าเป็นลำต้น และสาระแง่คิด คุณธรรม เป็นราก

๖. เมื่อเสร็จแล้วให้ร่วมกันสรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการทำเวทีร่วมกัน ทั้งนี้ทุกคนสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเพิ่มเติมได้

ขั้นตอนทั้ง ๖ ขั้นตอนที่คุณะทำงานได้ออกแบบเพื่อใช้ในกิจกรรมสนทนากลุ่มย่อย เป็นกระบวนการที่ชุมชนนั้นได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงนับตั้งแต่การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย การเล่า การเรียนรู้ ร่วมกัน และการสรุปองค์ความรู้ที่เป็นของชุมชนเอง และเมื่อสรุปจะทำให้เราทราบว่า อะไรคือ ความรู้ คุณค่า แง่คิดคุณธรรม ที่มีอยู่ในตำนานและเป็นที่ตำนานทำหน้าที่สืบทอดสืบมา

ทุกครั้งที่ได้จับเวทีสนทนากลุ่มย่อยแต่ละครั้ง คณะทำงานจะมีการสรุปการทำกิจกรรมเพื่อจะได้นำเอาข้อดี ข้อผิดพลาดในครั้งนี้นำไปปรับใช้ในครั้งต่อไป

ขั้นที่ ๒ คัดเลือกชุมชนและภาคีผู้ประสานในชุมชน

จากโครงการได้กำหนดพื้นที่รวบรวมและจัดเก็บข้อมูลไว้ใน ๔ จังหวัดภาคเหนือ คือ เชียงใหม่ ลำพูน ตาก เพราะเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง และตำนานได้กล่าวถึง ตลอดจนผู้คนมีความทรงจำเกี่ยวกับตำนานอยู่มาก ส่วน ลำปาง นั้น เป็นเมืองลูกของลำพูน ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยของพระนางจามเทวี ทั้งพระองค์ยังทรงเคยไปประทับที่ลำปางด้วย ดังนั้นจึงพอมีเรื่องเล่าอยู่บ้าง เมื่อคณะทำงานได้ศึกษาจากเอกสารตำนานที่มีอยู่จึงเลือกชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตเชียงใหม่ คือ ฮอด จอมทอง สันป่าตอง หางดง สารภี แม่ริม แม่แตง เขตลำพูน เมือง ป่าซาง บ้านโฮ้ง เขตตาก ะแหง เขตลำปาง เกาะคา รวมแล้ว ๑๒ ชุมชน แล้วคณะทำงานทำการคัดเลือกภาคีที่ทำงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมหรือเป็นคนในชุมชนนั้น เป็นผู้ประสานและทำงานเวทีร่วมกับชุมชน ภาคีที่เข้าร่วมเป็นผู้ประสานมีหลากหลาย เช่น เป็นข้าราชการครู พระ พนักงาน ส่วนท้องถิ่น และประชาชนทั่วไป เป็นต้น

ขั้นที่ ๓ ร่วมเวทีทำงานกับภาคีและชุมชน

เมื่อเตรียมความพร้อมของตนเองเรียบร้อยแล้วจึงลงไปร่วมกับภาคีในการทำเวทีสนทนาลอยตามวันและเวลาที่ภาคีผู้ประสานงานนัดหมายโดยแต่ละเวทีจะใช้เวลา ๑ วัน โดยให้ภาคีผู้ประสานงานเป็นผู้ดำเนินการหลักร่วมกับคนในชุมชน โดยคณะทำงานเป็นผู้ให้คำปรึกษา และร่วมในบางประเด็นเท่านั้นที่เห็นว่า จะทำให้การจัดเวทีเกิดประโยชน์ และได้เนื้อหาที่ครอบคลุมครบถ้วน

ขั้นที่ ๔ สรุปกิจกรรมและจัดทำรายงาน

เมื่อเสร็จกิจกรรมเวทีสนทนาลอย และ เวทีคืนความรู้ ตลอดจนได้พบกับปัญหาอุปสรรคในการทำงานคณะทำงานจะมีการนัดหมายประชุมเพื่อถอดบทเรียนของกิจกรรม หรือ ปัญหาอุปสรรคที่พบเพื่อประโยชน์ในการทำกิจกรรมครั้งต่อไป และเก็บเป็นข้อมูลสำหรับทำรายงานเสนอเมื่อสิ้นสุดโครงการ

ตัวอย่างการจัดกิจกรรมเวทีสนทนาลอย **ชุมชน บ้านลอง ตำบลท่าข้าม อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่** วันอาทิตย์ที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ คุณนงนุช แบนใจวาง เป็นภาคีผู้ประสานงาน เมื่อเวลา ๑๐.๐๐ น. ผู้เล่า ผู้ฟัง ภาคี คณะทำงาน มาพร้อมกันที่บ้านพักคุณนงนุช แบนใจวาง จำนวน ๒๕ คน

ขั้นที่ ๑ ภาคีผู้ประสาน แจ้งให้ทุกคนทราบถึงความเป็นมาของโครงการ วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และขั้นตอนการทำกิจกรรม พร้อมแจกใบบันทึก อุปกรณ์ ให้กับผู้ฟัง

ขั้นที่ ๒ ให้ผู้เล่า จับคู่กับ ผู้ฟัง จำนวน ๑๐ คู่ แล้ว แจ้งข้อตกลงให้ทราบว่า ผู้เล่ามีหน้าที่ เล่า หรือ บอก ตามที่ผู้ฟังถาม ผู้ฟังมีหน้าที่จดบันทึกทุกอย่างที่ผู้เล่าบอก แล้วให้ทั้งคู่แยกย้ายไปตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในบริเวณที่จัดเวทีสนทนา ให้เวลา ๓๐ นาที แล้วกลับมาพบกันที่เดิม

ขั้นที่ ๓ ให้ทุกคนนั่งรวมกันโดยให้ทั้งคู่คือ ผู้เล่าและผู้ฟังที่จับคู่กันนั่งอยู่ใกล้กันเพื่อช่วยตรวจสอบข้อมูลและให้การช่วยเหลือกันได้ จากนั้นให้ผู้ฟัง ผลัดกันออกมาเล่าสิ่งที่บันทึกมาให้ทุกคนฟัง ในระหว่างนี้ให้ผู้เล่าได้ช่วยตรวจสอบแก้ไขข้อมูลได้ พอเสร็จแล้วให้พักรับประทานอาหาร น้ำดื่ม

ขั้นที่ ๔ ภาคีผู้ประสาน แจกบัตรสี่สามสี่ให้กับทุกคู่ คู่ละ ๓ ใบ ใบละสี่ โดยสมมติให้สี่แต่ละสี่ แทนด้วย สารความรู้(คือได้รู้อะไรบ้าง เช่น ตัวละคร เหตุการณ์ ความหมายของคำ) สารคุณค่า (คือรู้แล้วเป็นอย่างไร รู้สึกอย่างไร เช่น สนุก ตลก ทั้ง ที่มาของชื่อบ้านนามเมือง) และสาระแง่คิด คุณธรรม (คือ แง่คิด คุณธรรมที่อยู่ในตำนาน) แล้วให้ทั้งคู่ร่วมกันคิดและเขียนในแต่ละสี่ที่กำหนดไว้ แล้วนำมาติดในแผนภูมิต้นไม้

ขั้นที่ ๕ ภาคีผู้ประสานเป็นผู้สรุปความรู้ที่ได้จากเวทีสนทนาลอย และทำการปิดเวที เวลา ๑๖.๐๐ น.

ผลสรุป จากการทำเวทีสนทนาลอยบ้านลอง อำเภอสอด

เรื่องเล่า เรื่องนางจามเทวี

ผู้เล่าทั้งหมดเล่าสำนวนเดียวกัน คือ เมื่อพระนางจามเทวีเดินทางมาจากละโว้ ท่านได้แวะที่เมืองฮอด นี้แล้วถามชาวบ้านที่อยู่ระแวกนี้ว่า “เมื่อใดจะฮอดลำพูน” ฮอด แปลว่า ถึง จึงได้ชื่อว่าเมืองฮอดมาถึงทุกวันนี้ และกล่าวว่าหลังจากที่พระนางได้ไปถึงลำพูนแล้วท่านได้กลับมาสร้างวัดวาอารามและมาปฏิบัติ

ธรรมที่เมืองนี้อีก เมืองนี้จึงมีวัดอยู่มากมายพายหลังก็ร้างไป ส่วนขุนหลวงวิรังคะมีเพียงบางคนเท่านั้นที่รู้จัก เพราะชอบไฝ่หาความรู้สอบถามและอ่านหนังสือ และว่าขุนหลวงวิรังคะนี้เป็นทหารของพระนางจามเทวี แต่แอบชอบพระนางจามเทวีแต่พระนางไม่รักตอบ จึงตรอมใจตาย

สืบทอดมาจาก

ทั้งหมดได้ยินได้ฟังเรื่องเล่านี้มาจากญาติผู้ใหญ่ จากวิทยุ

สถานภาพของตำนานในชุมชน

มีผู้รู้น้อยลง เพราะเด็กเยาวชนรุ่นหลังไม่สนใจ จึงไม่มีการเล่าต่อไป

สาระที่ได้จากแผนภูมิต้นไม้

สาระความรู้ ได้รู้จักตัวละคร พระนางจามเทวี ขุนหลวงวิรังคะ เมืองละโว้ การเดินทาง ประวัติดาวในเมืองฮอด ที่มาชื่อเมืองฮอด

สาระคุณค่า ได้ความหมายของคำว่า ฮอด ภูมิใจที่รู้ความเป็นมาของบ้านเมือง และความเจริญของบ้านเมือง

สาระแง่คิด คุณธรรม ความรักทำให้เป็นทุกข์ ความดียอมชนะความชั่ว

หลังจากนั้นภาคีผู้ประสานได้พาคณะทำงานไปดูยังสถานที่ต่าง ๆ ที่มีตำนานเกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวี เช่น วัดพระเจ้าไท้ เมืองฮอดเก่า วัดร้างในเมืองฮอดที่กล่าวว่าพระนางเป็นผู้สร้าง น้ำบึงจุดที่ผ่านเมืองฮอด และพบกับผู้รู้ในท้องถิ่นเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติม

ส่วนการสัมภาษณ์เชิงลึกนั้น ทางคณะทำงานได้แบ่งกันออกดำเนินการ โดยไปสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชน ทั้งนี้ได้ทำการบันทึกไว้ทั้งภาพเคลื่อนไหว ภาพนิ่ง และบันทึกเสียงไว้ด้วย เวลา ๖ เดือน ได้ทำการบันทึกไปแล้ว ๕ คน จากเป้าหมาย ๑๐ คน นอกจากนั้นงานค้นคว้าทางด้านเอกสารคณะทำงานได้ทำการค้นคว้าในหอสมุดมหาวิทยาลัย หอสมุดประชาชน เอกสารที่พิมพ์เผยแพร่ในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับตำนาน เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ เพราะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นในชุมชนเหมือนกันแต่ได้มีการบันทึกรวบรวมไว้ ซึ่งปัจจุบันเรื่องเล่าสำนวนเหล่านี้อาจหายไปจากชุมชนแล้วก็ได้ คณะทำงานได้ทำการรวบรวมได้ทั้งหมด ๑๒ สำนวน คือ

๑. จามเทวีวงศ์ สำนวนของพระโพธิ์รังสี
๒. นิทานนางจามเทวี สำนวนของยุทธ เดชคำรณ
๓. กาพย์เจ็ยจามเทวีและวิรังคะ สำนวนของไกรศรี นิมมานเหมินทร์
๔. บทกวีนิทาน นางจามเทวี สำนวนของพ.ณ.ประมวญมารค
๕. ตำนานจามเทวี สำนวนของสงวน โชติสุขรัตน์
๖. นิทานขุนหลวงมะลังกะ สำนวนของศักดิ์ ศรีชัยและพระศรีศิลป์สุนทรวาที
๗. จอมนางหริภุญไชย สำนวนของกิตติ วัฒนะมหาตม์
๘. ตำนานจามเทวีและเมืองลำพูน สำนวนของสงวน โชติสุขรัตน์
๙. แก่งอาบนาง-ผาอิฐฐาน สำนวนของอำพัน ไชยวรศิลป์
๑๐. ตำนานเมืองฮอด สำนวนของสำนักสงฆ์พระเจ้าไท้

๑๑. เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวี สำนวนชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน จากหนังสือ
เชียงใหม่ – ลำพูน เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม พลวัตและพัฒนาการ
๑๒. ตำนานพระนางจามเทวี สำนวนของสิงห์ วรรณสัย

แบบบันทึกข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๑. การระบุอัตลักษณ์มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
๑.๑ ระบุชื่อมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (ซึ่งใช้โดยชุมชนหรือกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง)
๑.๒ ระบุชื่อเต็มและชื่อย่อ (รวมทั้งรหัสสาขาของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมดังกล่าว)
๑.๓ ระบุชุมชนที่เกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งในความหมายพื้นที่ และ กลุ่มผู้ปฏิบัติ
๑.๔ ระบุที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ (หากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีมากกว่าหนึ่งโปรตรระบุทุกแห่งที่ทราบ)
๑.๕ แสดงคุณลักษณะและคุณค่าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมโดยสังเขป
๒. ลักษณะขององค์ประกอบมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
๒.๑ ผู้ปฏิบัติ/ ผู้แสดง ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (ระบุชื่อ อายุ เพศ กลุ่มอาชีพหรือความชำนาญ ฯลฯ)
๒.๒ บุคคลในชุมชนซึ่งถึงแม้จะเกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมโดยตรงน้อยแต่เอื้อประโยชน์ต่อการถือปฏิบัติหรือเอื้ออำนวยต่อความสะดวกในการถือปฏิบัติหรือการสืบทอดฯ (เช่น จัดเตรียมเวที เสื้อผ้า ฝึกอบรม และ ควบคุมดูแล)
๒.๓ ภาษา ทำเนียบภาษา ระดับภาษา ที่เกี่ยวข้อง
๒.๔ องค์ประกอบที่จับต้องได้ (เช่น อุปกรณ์เครื่องมือ เสื้อผ้า หรือพื้นที่พิเศษเฉพาะ วัตถุที่ใช้ในพิธีกรรม) (ถ้ามี) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการถือปฏิบัติหรือสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
๒.๕ องค์ประกอบที่จับต้องไม่ได้ (ถ้ามี) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการถือปฏิบัติหรือสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๒.๖ แนวปฏิบัติตามจารีตในการเข้าถึง การใช้และการมีส่วนร่วมในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (ถ้ามี) เช่น หากมีข้อกำหนดบางอย่างที่ห้ามบุคคลบางประเภท เช่น ผู้ชาย ไม่ให้เข้าร่วม หรือถือปฏิบัติ ควรปฏิบัติตามจารีตดังกล่าวและระบุข้อกำหนดดังกล่าว
๒.๗ แนวทางการถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สู่คนอื่น ๆ ในชุมชน
๒.๘ องค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง (องค์กรชุมชน, NGOs, ฯลฯ) (ถ้ามี)
๓. สถานะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม : ความอยู่รอด
๓.๑ ปัจจัยคุกคาม (ถ้ามี) ที่มีผลต่อความอยู่รอดของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมภายในชุมชนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
๓.๒ ปัจจัยคุกคาม (ถ้ามี) ที่มีผลต่อการสืบทอดของรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมภายในชุมชน ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
๓.๓ ปัจจัยคุกคามที่มีผลต่อความยั่งยืนในการเข้าถึง การใช้ทรัพยากรและองค์ประกอบที่จับต้องได้ (ถ้ามี) ซึ่งเกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
๓.๔ ความอยู่รอดของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอื่น ๆ (ถ้ามี) เกี่ยวพันกับมรดกภูมิปัญญาทาง วัฒนธรรมที่มีการจัดเก็บรวบรวมข้อมูล
๓.๕ การส่งเสริมและรักษาหรือมาตรการอื่น ๆ ที่มีอยู่ (ถ้ามี) ซึ่งให้ความใส่ใจแก้ปัญหาปัจจัยคุกคามเหล่านี้ และส่งเสริมให้มีการถือปฏิบัติหรือการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในอนาคต
๔. ข้อจำกัดและการอนุญาตเกี่ยวกับการใช้ข้อมูล
๔.๑ การยินยอมจากชุมชนและชุมชนที่เกี่ยวข้องในการจัดเก็บรวบรวมข้อมูล
๔.๒ ข้อจำกัด (ถ้ามี) ในการใช้หรือการเข้าถึงข้อมูลที่จัดเก็บรวบรวม
๔.๓ บุคคลที่ให้ข้อมูล : ชื่อ และสถานภาพ หรือ ความเกี่ยวพัน
๔.๔ วันและสถานที่ที่จัดเก็บรวบรวมข้อมูล

๕. การอ้างอิงเกี่ยวกับรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (ถ้ามี)
๕.๑ เอกสารประกอบต่าง ๆ (ถ้ามี) เช่น รายงานวิจัยและสิ่งพิมพ์
๕.๒ สื่อวีดิทัศน์ แลบบันทึกเสียง/ภาพต่าง ๆ ที่อยู่ในหอจดหมายเหตุ และพิพิธภัณฑ์ หรือ ของสะสมส่วนบุคคล (ถ้ามี)
๕.๓ เอกสารบันทึก และวัตถุสิ่งของ ที่อยู่ในหอจดหมายเหตุ และพิพิธภัณฑ์ หรือ ของสะสมส่วนบุคคล (ถ้ามี)
๖. ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดเก็บรวบรวมและบันทึกข้อมูล
๖.๑ ผู้เก็บข้อมูล
๖.๒ ผู้บันทึกข้อมูล
๖.๓ กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน (ระบุประเภท และระดับที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เช่น การเห็นความสำคัญของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม การให้ความยินยอม การร่วมเก็บข้อมูล)
๖.๔ หลักฐานการยินยอมของชุมชนและชุมชนที่เกี่ยวข้องกับ (ก) การจัดเก็บรวบรวมข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (ข) ข้อมูลสารสนเทศที่ให้จัดเก็บรวบรวมและบันทึก
๖.๕ วัน เวลา ในการบันทึกข้อมูลเข้าสู่บัญชีรายการ
๗. ข้อเสนอแนะในการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
๗.๑ การสงวนรักษาโดยชุมชน
๗.๒ การส่งเสริมและรักษาโดยหน่วยงานภาครัฐ

คำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

คำศัพท์สำคัญที่ปรากฏในอนุสนธิสัญญา (Key concepts in Convention)	ศัพท์ที่แปลโดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
intangible cultural heritage (phenomena that are enacted and transmitted by people's practices, expressions, knowledge and skills.... which does not hinder sustainable development, for instance by exhausting natural resources, or by impairing the socio-economic development of the group concerned)	มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
communities (those people who participate directly or indirectly in the practice and/or transmission of an ICH element (or a set of elements) that they consider to be part of their cultural heritage)	ชุมชน
safeguarding (ensuring the viability of the ICH: its potential to be enacted, developed and transmitted in the present and the future, and to remain significant to the community, group or individuals concerned)	การปกป้องคุ้มครอง/การส่งเสริมและรักษา
preservation (of ICH) (the efforts of communities and tradition bearers to maintain continuity, possibly with some changes, in the practice of that heritage over time)	การสงวนรักษา (มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม)

คำศัพท์สำคัญที่ปรากฏในอนุสนธิสัญญา (Key concepts in Convention)	ศัพท์ที่แปลโดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
protection (deliberate measures—often taken by official bodies—to defend intangible heritage or particular elements from threats to its continued practice or enactment)	การป้องกัน
revitalization of ICH (the strengthening of ICH practices and expressions that are seriously threatened, but demonstrate at least some degree of vitality within the community or group concerned)	การฟื้นฟูมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
awareness raising (encouraging the parties concerned, including people within the communities concerned, to recognize the value of intangible heritage, to respect it and, if this is in their power, to take measures to ensure its viability)	การสร้างความตระหนักรู้
documentation (recording ICH in its current state and variety, through transcription and/or audio-visual means, and collecting documents that relate to it)	การบันทึกมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เป็นหลักฐาน
research (an exploration of ICH, its forms, its social, cultural and economic functions, and its practice for gaining better understanding)	การวิจัย
transmission of ICH (passing on practices, skills, knowledge and ideas about to others, usually younger people, in formal or non-formal ways)	การสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

คำศัพท์สำคัญที่ปรากฏในอนุสนธิสัญญา (Key concepts in Convention)	ศัพท์ที่แปลโดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
decontextualization (taking ICH out of its context by abridging it and presenting it for the purpose of economic benefit)	การนำเสนอมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแบบบิดเบือนหรือบางส่วน โดยเอาออกจากบริบททางวัฒนธรรม เพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ
domains of ICH	สาขาของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
an ‘ element ’ of ICH (a social or cultural practice or expression, a specific knowledge or skill recognized by the communities, groups or individuals concerned as part of their cultural heritage)	รายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
identification (of an ICH element) (naming it and briefly describing it in its context)	การระบุชื่อเรียกรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และพรรณนาลักษณะโดยสังเขป
inventorying or inventory making (collecting and presenting information on ICH elements in a systematic way)	การรวบรวมและจัดเก็บ และนำเสนอข้อมูลรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบ
sustainability (to continue practising and transmitting their ICH, and their understanding of it, across the generations)	ความยั่งยืน
The viability of ICH its potential to continue to be enacted, developed and transmitted, and to remain significant to the community or group concerned.	ความอยู่รอด

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๔ .

(เอกสารพิมพ์แจกในงานสยามไทยมุง มรดกวัฒนธรรม ระหว่างวันที่ ๒-๔ กันยายน ๒๕๕๔).

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้. (เอกสารแปล).

สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. “ความเป็นมาของอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้”

เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การเข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษา

มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ วันที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๕๔ ณ ห้องประชุมชั้น ๑

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.

เมธี ใจศรี และคณะ. รายงานความก้าวหน้าการดำเนินโครงการ ตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ.

๒๕๕๘.

ภาษาอังกฤษ

“Intangible Cultural Heritage Domains,” www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01857-EN.pdf.

“Identifying and Inventorying Intangible Cultural Heritage,” www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01856-EN.pdf.

Safeguarding without freezing,” www.unesco.org/culture/ich/index.php? = en & pg=00012.

“What is Intangible Cultural Heritage?,” www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01851-EN.pdf.

ผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

นางพิมพ์วี วัฒนวรังกูร	อธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
นายมานัส ทารัตนใจ	รองอธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
นางสุนันทา มิตรงาม	รองอธิบดีกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
นางสาวทัศนีย์ เทพกำปนาท	ผู้อำนวยการสถาบันวัฒนธรรมศึกษา

ผู้ทรงคุณวุฒิการจัดทำคลังข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

ศาสตราจารย์สุวิไล เปรมศรีรัตน์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภาษาไทย ภาษาล้าน ภาษาชาติพันธุ์
รองศาสตราจารย์ชลธิชา บำรุงรักษ์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภาษาไทย ภาษาล้าน ภาษาชาติพันธุ์
นายประพนธ์ พลอยพุ่ม	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภาษาไทย ภาษาล้าน ภาษาชาติพันธุ์
นายวัฒน์ บุญจักษ์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภาษาไทย ภาษาล้าน ภาษาชาติพันธุ์
ศาสตราจารย์พิเศษประคอง นิมมานเหมินทร์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณกรรมพื้นบ้าน
ศาสตราจารย์ศิริพร ณ ถลาง	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณกรรมพื้นบ้าน
ศาสตราจารย์สุกัญญา สุฉายา	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณกรรมพื้นบ้าน
นายอเนก นาวิกมูล	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณกรรมพื้นบ้าน
รองศาสตราจารย์ณรงค์ชัย ปิฎกธวัช	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปะการแสดง
รองศาสตราจารย์พรรัตน์ ดำรง	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปะการแสดง
นายอานันท์ นาคคง	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปะการแสดง
นายนครเศรษฐ หมดคง	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปะการแสดง
นายสิทธิศักดิ์ จรรย์ยา	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปะการแสดง
รองศาสตราจารย์พิษณุ สมพงษ์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล
นายพะยอม แก้วกำเนิด	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล
ศาสตราจารย์ชวน เพชรแก้ว	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล
นายเจริญ มาลาโรจน์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล
ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศรีสมร คงพันธ์	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ยิ่งยง เทาประเสริฐ	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
เภสัชกรหญิงสุภาพร ปิติพร	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
นายธนิต ชังถาวร	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
ศาสตราจารย์วิบูลย์ ลี้สุวรรณ	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านงานช่างฝีมือดั้งเดิม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์พงศ์พันธ์ อนันต์วรณชัย	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านงานช่างฝีมือดั้งเดิม
นายบุญชัย ทองเจริญบัวงาม	ผู้ทรงคุณวุฒิด้านงานช่างฝีมือดั้งเดิม

ศาสตราจารย์จรินทร์ ธานีรัตน์
รองศาสตราจารย์ชัชชัย โกมารทัต
พ.อ. (พิเศษ) อำนาจ พุกศรีสุข
รองศาสตราจารย์กาญจนา แก้วเทพ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปิยะ กิจถาวร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์เรณู อรรถาเมศร์
นายชูพนิจ เกษมณี
นางสาวกุลวดี เจริญศรี

บรรณาธิการ

นางพัชรินทร์ ฤทธิ์สำแดง
นางสาวรัชดาพร ศรีภิบาล
นางปัญชลี ด้วงเอียด
นายอภินันท์ คำยวง

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกีฬามิปัญญาไทย
ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกีฬามิปัญญาไทย
ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกีฬามิปัญญาไทย
ผู้ทรงคุณวุฒิกระบวนการจัดทำข้อมูลมรดกภูมิปัญญาฯ
ผู้ทรงคุณวุฒิกระบวนการจัดทำข้อมูลมรดกภูมิปัญญาฯ
ผู้ทรงคุณวุฒิกระบวนการจัดทำข้อมูลมรดกภูมิปัญญาฯ
ผู้ทรงคุณวุฒิกระบวนการจัดทำข้อมูลมรดกภูมิปัญญาฯ
ผู้ทรงคุณวุฒิกระบวนการจัดทำข้อมูลมรดกภูมิปัญญาฯ
ผู้ทรงคุณวุฒิกระบวนการจัดทำข้อมูลมรดกภูมิปัญญาฯ

นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ